

Seksuelle forbrydelser og skyld

KANONISK RETS INDFLYDELSE PÅ KONSTRUKTIONEN AF DET KVINDELIGE OG DET MANDLIGE I DE DANSKE LANDSKABSLOVE

AF

HELLE MØLLER SIGH

Behandlingen af seksuelle forbrydelser i de danske middelalderlige landskabslove afspejler ikke kun den tids begreb om forbudt, marginal adfærd.¹ Når man i lovgivningen beskrev, hvad sådanne forbrydelser eller afvigelser bestod i, konstruerede man samtidig den institutionelle ramme, hvori seksualiteten kunne legitimeres og dermed normaliseres. Det ulovlige og unormale definerede således normaliteten.

De danske landskabslove afspejler et samfund i en overgangsfase, hvor lovgivningen vedrørende seksualitet udviklede sig under indflydelse af kirkens retslære, kanonisk ret.² Mia Korpiola har påpeget, at gejstlig jurisdiktion og kanonisk ret i middelalderens Europa mere end noget andet juridisk felt havde en international eller måske »overnational« karakter.³ En nærliggende antagelse er, at reglerne blev implementeret

1 Artiklen bygger på et paper, der blev præsenteret ved Det IX nordiska kvinnohistorikermötet, Islands Universitet, Reykjavik d. 11.-13. august 2008: »Genus, rum och gränser«. Christine Ekholst har efterfølgende analyseret seksuelle overtrædelser i de svenske landskabslove ud fra en lignende problemstilling, se Ekholst (2009), kap. 6. Jeg har i min kønsteoretiske tilgang været inspireret af Nina Javette Koefoeds arbejde med ikke-ægteskabelige seksuelle relationer i Danmark i det 18. århundrede. Agnes S. Arnórsdóttir, Michael H. Gelting, Per Ingesman og Nina J. Koefoed takkes for deres konstruktive kommentarer til artiklen.

2 Flere nyere forskningsarbejder har behandlet forskellige aspekter af kanonisk rets indflydelse på dansk middelalderret. Bl.a. har Per Andersen (2006) undersøgt samspillet mellem lærd ret (herunder kanonisk ret) og verdslig lovgivning, med fokus på bl.a. procesretten. Helle Vogt (2005) har med fokus på kanonisk slægtskab og dets integrering i dansk middelalderret åbnet for nye tolkningsmuligheder. Introduktionen af det kanoniske slægtskab ses her som fredsskabende element, der skulle begrænse vold og stridigheder mellem slægtninge.

3 Kanonisk ret adskilte sig på flere væsentlige punkter fra andre lovsystemer i middelalderen, for det første ved at være international og for det andet ved i princippet at være egalitær, dvs. der blev ikke taget hensyn til stand, køn eller social status (Brundage 1993, s. 3).

i et fælles grundmønster, omend med regionale variationer.⁴ I forbindelse med den kanoniske rets vigtige rolle er det imidlertid vigtigt at holde sig for øje, at middelalderkirken ikke var en uniform eller monolitisk institution. Ej heller bør kanonisk ret opfattes som en statisk eller komplet homogen diskurs. Hermed er også sagt, at påvirkningen fra kanonisk ret ikke – i en analyse af de danske landskabslove – kan behandles som en konstant ekstern faktor.

Kirkens retslære vedrørende seksualitet udviklede sig gennem hele middelalderen, og der herskede langt fra konsensus på alle felter. Lærebogen *Decretum Gratiani* (*Concordantia discordantium canonum*) fra midten af det 12. århundrede opnåede dog, i kraft af sin hurtige udbredelse i elvehundredetallets anden halvdel, uformel status som lovkodeks for reguleringer vedrørende seksualitet. Fokus var bl.a. på ægteskabsret, hvor dekretet i sin dialektiske tilgang kombinerede de to daværende dominerende teorier om ægteskabets konstituering: *Coital*-teori og *consensual*-teori. Teorierne adskilte sig fra hinanden, hvad angår tidspunktet for ægteskabets etablering, dvs. de rummede forskellige opfattelser af, hvad der konstituerede ægteskabet. I *Decretum Gratiani* blev samtykket fremhævet som et centralt element, men det var samlejet, *coitus*, der blev anset som det konstituerende element.⁵ I modsætning til *Decretum Gratiani* fremgik det af teologen Petrus Lombardus' værk fra 1150'erne, *Libri IV Sententiarum*, at det udelukkende var gensidigt samtykke, *consensus*, der konstituerede ægteskabet.⁶ I 1180'erne blev samtykketkriteriet næsten universelt accepteret af kirken, og i 1234 sanktionerede Gregorius IX samtykketkriteriet i dekretsamlingen, *Liber decretalium vagantium extra Decretum Gratiani* eller *Liber Extra*.⁷ At Petrus

4 Korpiola (2005b), s. 202.

5 Ægteskabet blev betragtet som en proces, hvor forløbet inddeltes i trolovelse eller løfte om ægteskab (*sponsalia*), baseret på parrets gensidige, frivillige samtykke (*consensus*) samt ægteskabelig hengivenhed/kærlighed (*matrimonium initiatum*) efterfulgt af det fuldbyrdende element (*consummatio*) i form af samlejet (*coitus*). Herefter var ægteskabet stiftet (*matrimonium perfectum*). Se Brundage (1987), s. 237. *Sponsalia*-begrebet var hentet fra romerretten, hvor det betegnede et løfte om ægteskab (Korpiola (2004), s. 70-74). Men som Stig Iuul har peget på, var opdelingen mellem trolovelsen og den ægteskabsstiftende handling formentlig oprindelig inspireret af retsopfattelsen hos de germanske folk, der netop opererede med den toleddede proces, hvor trolovelse blev fulgt af giftermål (Iuul (1970), s. 62).

6 Ægteskabet blev også her betragtet som en proces indledt med trolovelsens løfte om det fremtidige samtykke (*sponsalia per verba de futuro*). Næste skridt i etableringen af ægteskabet var det konstituerende samtykke (*verba de presenti*), hvorefter ægteskabet var juridisk gyldigt (*matrimonium ratum*). Lombard anså dog også det fremtidige samtykke (*verba de futuro*) efterfulgt af samlejet som en måde at konstituere et gyldigt ægteskab på (Brundage (1987), s. 237).

7 Brundage (1987), s. 229-270; Iuul (1970), s. 58. For at ægteskabet skulle være ju-

Lombardus fremhævede den spirituelle dimension af ægteskabet – i modsætning til den kødelige – hang sammen med den teologiske diskussion, som førte til ægteskabets status af sakramente.⁸ Denne udvikling satte kirkens krav om ægteskabets uopløselighed i centrum.⁹ I de danske landskabslove ses netop en accept af samme krav, da det fremgår eksplicit, at skilsmisse kun kan ske ved »Guds ret« eller »cris-tændoms logh«, hvilket betyder, at dette sagsforhold skulle afgøres ved kirkeretten frem for ved verdslig ret.¹⁰ Samtykkekriteriet ses integreret i Jyske Lov (JL), dog parallelt med krav om forældres eller værges samtykke.¹¹

Synet på ægteskabet som sakramente og deraf følgende uopløselighed, parallelt med etableringen af samtykkekriteriet som den ægteskabsstiftende handling, med vægt på gensidighed, altså både mandens og kvindens *vilje*, førte til juridisk diskussion om kvindens juridiske identitet eller retslige handleevne. Dette fokus hænger også sammen med kirkens udvikling af kanonisk rets skyldprincipper, med vægt på det enkelte menneskes personlige ansvar, som er et centralt moment i denne artikel.

Diskussionen om kvindens autoritet og retsansvar er til stede i de danske landskabslove i forbindelse med bl.a. begrænsningen af kvindens eller hustruens myndighed inden for ægteparrets formuefælleskab. Begrænsningen kan netop læses som en modreaktion, et behov

ridisk gyldigt, krævede kirken, at personerne skulle opfylde alderskravene (antagelig 12 år for kvinder og 14 år for mænd), at samtykket var foretaget frivilligt, samt at der ikke forelå ægteskabsforhindrende forhold som fx for tæt slægtskab. Således blev fx verdslig sædvane som ægteskabskontrakter ekskluderet i den juridiske definition. Se Helmholz (2007), s. 524f, 550.

8 Ægteskabet blev i denne periode etableret som et sakramente, hvilket blev endelig fastslået ved Det fjerde Laterankoncil 1215. For en diskussion af udviklingen af ægteskabet som sakramente, se Reynolds (2007), s. 6-13. Et sakramente kan defineres som en hellig handling, der er indstiftet af Gud og meddeler nåde, se Sheehan (1997), s. 107. Se også Gelting (2003), s. 414.

9 Da ægteskabet var indstiftet af Gud, var skilsmisse (*divortium*) ikke tilladt: »Hvad Gud altså har sammenføjet, må et menneske ikke adskille« (Matt 19,6). Adskillelse kunne dog finde sted, hvis ægteskabet var indgået uden sakramentalt grundlag: ved manglende samtykke, ved påviseligt blodslægtskab (*cognatio*) og svogerskab (*affinitas*). I disse tilfælde blev ægteskabet anset for aldrig at have fundet sted og var dermed annulleret. Hos nogle grupper af retslærde accepterede man endvidere skilsmisse ved impotens (*impotentia coeundi*), og hvis ægteskabet ikke var blevet fuldbyrdet (*matrimonium ratum et non consummatum*). Kirken tillod endvidere separation fra »bord og seng« (*divortium a mensa et thoro*) i forbindelse med utroskab, analsex og ondskab (*saevitia*), hvor begge køn kunne afstå fra deres ægteskabelige pligt, men ikke gengifte sig, så længe den anden var i live (Brundage (1987), s. 453; Helmholz, (1974), s. 100).

10 Se fx DGL II, JL I 5, s. 27ff; DGL I, 1, SKL 9, s. 7; DGL VII, AO, I, 44, s. 32; DGL I, 2, AS 127, s. 642, 644, hvor det eksplicit hedder, at alle spørgsmål vedrørende ægteskab falder under kirkeretten.

11 DGL JL I 33, s. 83ff.

for at regulere kvindens handleevne i forbindelse med de nye delingsnormer, der lå i *sameje*-princippet for købejord og løsøre og i *fælliget* (formuefællesskabet).

Mellem gejstlig og verdslig jurisdiktion

Kirken krævede jurisdiktion på mange områder, der imidlertid udviklede og forandrede sig gennem middelalderen. Kravene var baseret på forskellige kriterier og afhængige af sagens art. Mia Korpiola har vist, hvordan kirken klassificerede nogle sager som åndelige af natur (*causae spirituales*), som fx ægteskab. Relateret til disse var *causae spirituales annexae*, som var sager vedrørende fx trolovelse, udlægning af barnefader, ægteskabelig ejendom, arv m.m. Endvidere, påpeger Korpiola, forlangte kirken, at alle syndige handlinger faldt under kirkens domsmyndighed simpelthen på grund af syndselementet (*ratione peccati*). Kirken var dermed tæt på at kræve, at alle forbrydelser hørte under kirkeretten. Men kirken indrømmede, at nogle forbrydelser var blandede (*delicta mixta*), idet de hørte under både den kirkelige og verdslige ret, afhængigt af, hvor sagen først var blevet optaget. Til denne gruppe hørte sager om blasfemi, mord, tyveri og sodomi. Kirken insisterede dog på, at visse forbrydelser entydigt hørte under kirken (*crimina ecclesiastica*), som fx kætteri, utroskab, incest, bigami og hor.¹² Dog, til trods for, at kirken definerede en overordnet juridisk ramme for ægteskabets formation og seksualitetens afgrænsning, eksisterede der lokale og regionale variationer, og som James A. Brundage og Mia Korpiola har påvist, var grænserne mellem gejstlig og verdslig jurisdiktion til en vis grad flydende gennem hele middelalderen.¹³

I forskningen er der enighed om, at kirken i Danmark etablerede effektiv jurisdiktion over ægteskabet som sådant.¹⁴ Hvor dette emne ikke

12 Korpiola (2005), s. 207; Helmholtz (1994), s. 1-11.

13 Brundage (1993), s. 70ff; Korpiola (2005), s. 208.

14 I *Med Lov skal Land bygges* fra 1941 foretog Niels Knud Andersen et grundigt studie af, hvorledes kanonisk ret blev integreret i den middelalderlige danske ret. Andersen påviste, at ægteskabets stilling i Jyske Lov, sammenlignet med den tidligere lovgivning, viste en større indflydelse fra kanonisk ret. Han konstaterede, at kirken havde opnået jurisdiktion over ægteskabet ud fra det ræsonnement, at loven ikke beskæftigede sig med de mange spørgsmål vedrørende ægteskab. Dermed syntes loven at indikere en anerkendelse af, at denne type af sager skulle behandles efter den kirkelige ret (Andersen (1941), s. 105). Denne slutning genfindes i de fleste forskningsarbejder, der berører kanonisk rets indflydelse på ægteskabsinstitutionen (Strange Beck (1986), s. 189; Fenger (1987), s. 83; Gelting (1999), s. 107; Jacobsen (1995); s. 125; Arnórsdóttir og Nors (1999), s. 33ff; Tamm (2002), s. 95; Landau (2005), s. 38ff).

berøres i væsentlig grad i landskabslovene, behandler samme love derimod de forskellige seksuelle forbrydelser. I disse sager bør forholdet mellem verdslig og kanonisk ret derfor overvejes nøje. Spørgsmålet er, om landskabslovene overvejende sigtede på de civile konsekvenser af de forskellige sager, mens bedømmelsen af sagsforholdet selv lå hos den gejstlige jurisdiktion. En anden hypotese kunne være, at der foregik en konkurrence mellem to parallelle retssystemer. Man bør således være opmærksom på det todelte system, med dels kirkeret, fra hvilken intet lokalt kildemateriale er bevaret, dels verdslig ret. Eksistensen af kirkeretten og de kirkelige domstole forudsættes flere steder i landskabslovene. Ved at vie denne dimension opmærksomhed vil jeg forsøge at bevæge mig ud over det typiske syn på landskabslovene som et sluttet, autonomt retssystem, der påvirkes af kanonisk ret.

Artiklens undersøgelsesfelter

Inden for en religiøs kontekst gjorde ægteskabsinstitutionens sakramentale karakter det muligt at tilgive seksualitetens syndighed. Jeg argumenterer for, at landskabslovene i overensstemmelse med den religiøse forståelse ikke kun anerkender det monogame ægteskab som den legitime ramme for seksualiteten, men også som den institution, hvor synden ved den forbudte førægteskabelige seksuelle relation kunne tilgives og dermed legaliseres og normaliseres.

Dermed kategoriseres seksualiteten uden for ægteskabet som afvigelsen. I det følgende beskrives og analyseres tre kategorier af seksuelle forbrydelser: For det første ægteskabsbruddet, der her omfatter utroskab, hvor enten den ene eller begge retsbrydere befinder sig i et ægteskab,¹⁵ og bigami, dvs. parallelle ægteskaber. For det andet den førægteskabelige seksuelle relation, og for det tredje voldtægt, der adskiller sig fra de to andre typer forbrydelser ved at være kønsbestemt krænkende adfærd, rettet mod kvinden og begået uden hendes samtykke.¹⁶

15 Landskabslovene skelner ikke mellem førstegangsforseelser og gentagelser af ægteskabsbrud, hvilket fx senere danske juridiske kilder gør. Se fx Kong Christian den Femtes Danske Lov 6-13-24.

16 Landskabslovene behandler ikke eksplicit overtrædelser vedrørende ægteskab mellem nært beslægtede, dvs. overtrædelse af incestforbuddet. Ifølge den ældre Skånske Kirkelov skulle spørgsmål om for nært slægtskab afgøres ved kønsnævn (DGL I, 2, SkKI, kap. 6, s. 835ff). Ved provinskonciliet i Slesvig i 1222 bestemtes imidlertid, at kun bispren måtte dømme i ægteskabssager (Diplomatarium Danicum, 1. rk., 5. bd, nr. 209, 1/11 1222). Landskabslovenes tavshed tyder ifølge dansk forskning på, at forbuddet var blevet underlagt gejstlig jurisdiktion på landskabslovenes tid. Se fx Matzen (1897), s. 56; Fenger (1987), s. 83; Arnórsdóttir og Nors (1999), s. 33ff; Gelting (1999), s. 107; Vogt (2005), s. 279.

Hensigten er at belyse, hvordan det mandlige og det kvindelige blev italesat i landskabslovene i forbindelse med konstruktionen af de seksuelle forbrydelsers begreb. Fokus er på spørgsmål om ansvaret for retsbrud, og om hvorvidt individer var myndige eller ej, samt på, hvilken indflydelse skyldprincipperne i kanonisk ret havde på disse parametre. Problemstillingen vil blive belyst ud fra to vinkler, dels i hvilken grad mænd og kvinder blev holdt ansvarlige, dvs. udviklingen af det subjektive retsansvar, dels mænds og kvinders kompetencer eller muligheder for at rejse en sag ved retten. Centralt i undersøgelsen står endvidere ære samt aktivitet og passivitet. Forskningen har vist, at disse begreber havde en stærk indflydelse på, hvordan man opfattede køn i middelalderen.¹⁷ Derfor undersøges, i hvilken grad og med hvilke konsekvenser disse begreber påvirkede den danske rets definering og håndtering af de seksuelle forbrydelser.

Det handler således om kristelliggørelsen af ægteskabet og dermed skabelsen af en nyjuridisk artikulering eller redefinering af de afvigende seksuelle former såvel som af de accepterede seksuelle adfærdsformer. Eller med andre ord: lovgivernes afgrænsning af det, der skulle udgøre normaliteten. Udviklingen påvirkede konstruktionen af det mandlige og det kvindelige. Det er her min hypotese, at kirkens ægteskabsmodel – uopløselighed, sakramental karakter og parrets gensidige samtykke – påvirkede konstruktionen af de seksuelle forbrydelser og forestillinger om kønnene. Dels i forbindelse med skabelsen af et hie*rarki inden for de seksuelle forbrydelser, dels specifikt i forbindelse med voldtægt, der blev adskilt fra de øvrige hærværkskapitler og defineret, som allerede nævnt, ved kvindens manglende samtykke. Det seksuelle aspekt eller samlejet er ikke altid eksplicit til stede i bestemmelserne, men forudsættes implicit i flere af dem, bl.a. i forbindelse med udredningen af bestemte forhold, som at kvinden var blevet besvangret og senere døde i barselsseng ved et samleje, hun ikke havde samtykket i.¹⁸ Andre gange er samlejet nævnt eksplicit.¹⁹

Landskabslovene som historisk kilde

De danske landskabslove er overleveret som originale manuskripter fra de tre danske landskaber, som udgjorde særskilte retsområder: Jylland,

17 Se fx Murray (2005); Ekholst (2009), kap. 6.

18 DGL I, 1, Tillæg, V, s. 446. Det er vanskeligt at afgøre, om dette hierarki er nyt, eller skyldes kirkens påvirkning, eller allerede eksisterede tidligere, da vi ikke har bevaret kilder til at belyse situationen før kirkens påvirkning.

19 Se fx DGL I, 2 AS 61, s. 552.

Sjælland og Skåne.²⁰ Flere træk ved landskabslovene gør det vanskeligt – men også resultatgivende – for forskeren at anvende dem som historiske kilder.

For det første indeholder landskabslovene mange lag. Lovene blev kopieret gennem hele middelalderen og op i tidlig moderne tid, og denne (re-)produktion skete næppe uden visse målrettede overvejelser: Kapitler blev reproduceret, men også forandret og forsynet med overskrifter; kapitler blev tilføjet og andre slået sammen; og begreber og termer blev redefineret. Lovene var et redskab knyttet til tid og sted og blev derfor forbedret og tilpasset parallelt med, at lovene indeholdt, hvad man kan betegne som *dead letters* – forældede reguleringer.

De løbende aflejringer i manuskripterne vidner om en konstant lovgivningsproces med revisioner og tilføjelser. Der ses spor af både ældre sædvane og helt nye tiltag, således at et sammenhængende stykke kan have inkorporeret fragmenter skrevet i forskellige perioder. Undertiden er komponenterne så sammensmeltede, at det er umuligt at adskille eller datere dem. Andre gange fremtræder de forskellige lag tydeligt.

For det andet har lovene dialogiske kvaliteter.²¹ Lovene indikerer aktiv juridisk udveksling, idet de integrerer begreber og termer fra andre nationale og internationale jurisdiktioner. Landskabslovene blev nok udarbejdet i et internt dansk samspil, hvilket ses i lovenes sammenfaldende tematikker og deres stilistiske udformning, men processen rummede også en kritisk relation til fx kanonisk ret og dennes fortolkere. Der fandt således en *integration* sted af forskellige juridiske regler, som blev omformet og tilpasset den lokale juridiske kontekst, men også en *dialog* mellem parallelle juridiske systemer, herunder kirkeretten, dels i et symbiotisk forhold, dels i konflikt. Manglende opmærksomhed på denne intertekstuelle dimension kan føre til misforståelser.²²

20 De fire danske Landskabslove er:

1) Skånske Lov fra ca.1220 (SkL). For diskussion af datering, se Gelting (2003), s. 75f. Dertil kommer Anders Sunesens Parafraze af Skånske Lov (AS), nedfældet kort efter SkL.

2) Valdemars Sjællandske Lov (VsL) (Arvebog og Orbodemål (AO); Yngre Redaktion (YR) og Ældre Redaktion (ÆR)). Det ældre forlæg, AO, er en let redigeret udgave af de oprindelige lovtekster fra 1169/1170 (Arvebogen) og 1184, samt muligvis flere love fra slutningen af det 12. årh. VsL er formentlig fra mellem 1222 og 1241 (Gelting (2005), s. 87, 91f).

3) Eriks Sjællandske Lov (EsL) fra senest 1248 (Gelting (2005), s. 88; Andersen (2006), s. 185.

4) Jyske Lov (JL) fra 1241. For datering af JL's enkelte paragraffer, se Gelting (2003).

21 Begrebet er hentet fra Dean (2007), s. 84-94.

22 Udviklingen af juridiske systemer bør generelt ikke ses som et autonomt forløb. Den kanoniske ret udviklede sig i samspil med verdslig sædvaneret og samfundet

For det tredje må man pointere, at landskaberne bibeholdt deres respektive love op gennem middelalderen, hvorfor hver enkelt lov bør analyseres separat og herefter sammenlignes med de andre områder for forskelle og ligheder.²³ I denne forbindelse har forskningen konstateret, hvilket også vil fremgå af denne artikel, at JL er stærkere påvirket af kanonisk ret end de øvrige.

Endelig vanskeliggøres arbejdet med en analyse af kanonisk rets indvirkning på landskabslovene af, at vi ikke med sikkerhed kan fastslå, hvilke retslige forhold relateret til samliv og seksualitet der eksisterede før landskabslovenes nedskrivning. Der er således en risiko for at tilskrive kapitler en påvirkning fra kanonisk ret, der allerede eksisterede som en del af sædvaneretten. Denne risiko for en »evolutionistisk« beskrivelse fra en tilstand til en anden er vanskelig at transcendere.

Køn som analyseredskab

Lovgivning om seksualitet handler om køn og magt, og magtstrukturer er i sig selv kønnede. Køn er et vigtigt socialt klassificerings- og organiseringsprincip.²⁴ I det følgende undersøges, hvorledes køn konstrueres i reguleringer vedrørende seksuelle forbrydelser. Nina Koefoed har allerede i en analyse af Danske Lov fra 1683 argumenteret for, at køn formede et organiseret fokus for doktriner og institutioner, som medførte en hierarkisk sondring mellem kvinder og mænd, hvor kvinders seksualitet var knyttet til ære og mænds til ansvarlighed.²⁵ Da Danske

generelt. Peter Landau har peget på, at kirkens regel om forbud mod ægteskab inden for syvende led af slægtskab blev påvirket og korrigeret til at gælde inden for fjerde led på Det fjerde Laterankoncil i 1215, fordi det var umuligt at kontrollere overholdelsen af syvendeledsforbudet i praksis. Folk kunne udnytte reglen på den måde, at hvis man ønskede at få annulleret sit ægteskab, kunne man fremsætte en påstand om, at der bestod en slægtskabsrelation mellem parret inden for de forbudte led, og dermed få ægteskabet annulleret. Ægteskabets uopløselighed var opprioriteret efter 1215 (Landau 2005, s. 34). Et manglende blik for denne dimension vil give en unuanceret forståelse af lovregler som en faktor, der ovenfra og ned ændrede samfundets spilleregler. Denne undersøgelse vil dog alene omhandle ord og diskurser inden for lovgivningens indre struktur, med henblik på at belyse, hvorledes de seksuelle forbrydelser blev konstrueret i det juridiske sprog. Øjnene holdes åbne for kontekstens tilstedeværelse i teksten, bl.a. i forbindelse med dialogen med andre juridiske systemer som fx kanonisk ret, men centrale spørgsmål vedrørende lovenes samfundsmæssige rækkevidde og straffemyndigheden bag reguleringerne berøres ikke.

²³ Først med Danske Lov 1683 ses en samlet dansk lovgivning (Gelting (2003)).

²⁴ For en teoretisk diskussion af køn som organiseringsprincip for alle samfundsf forhold, fra arbejdsdeling til arve- og ejendomsret, se Hagemann (1986); Koefoed (2008), s. 73.

²⁵ Koefoed (under udgivelse).

Lov til dels er en systematisering af landskabslovene og retspraksis, er det relevant at undersøge, om der kan observeres sådanne kønskonstruktioner i landskabslovene, og at belyse, hvordan kønsaspektet påvirkede lovenes udformning.

Anlæggelse af et kønsperspektiv i middelalderen kræver overvejelser om faren for anakronistiske slutninger, da teorierne er udviklet og funderet i en moderne, meget anderledes individopfattelse. Mennesket i middelalderen var bundet til fællesskabet på en anden måde end det fritstående individ, der normalt opereres med inden for den kønsteoretiske forskning. Kvinden var ofte usynliggjort i de juridiske tekster, da hun i reglen var indbefattet i og underordnet husstanden på det juridiske plan. Lovgiverne konstruerede og definerede bestemmelser vedrørende husstanden ud fra en forestilling om husbondens (mandens) myndighed og kompetence. Mænds juridiske rettigheder fremstod dermed som norm. Kvindens retsansvar og myndighed blev ikke formuleret og defineret og blev dermed heller ikke juridisk autoriseret i landskabslovene. Lovgivningen indikerer et asymmetrisk kønsforhold, hvor kvinden var underlagt den patriarkalske ideologiske dominansstruktur. Forskningen har haft en tendens til at beskrive kvinder som objekt – mandens ejendom – og dermed fremhævet lovenes usympatiske behandling af kvinder. Det ses fx i forbindelse med kvinderov. Ranet af kvinden, der altså her ses som ejendom, fra hendes giftermålsmand var det konstitutive element i forbrydelsen, mens voldtægt (seksualakt uden samtykke fra kvinden), der kunne være en del af forløbet, ikke i sig selv blev betragtet som juridisk relevant. Værgeforholdet bør dog også ses som en forpligtigelse, der netop var pålagt værgen, til at beskytte og forsørge kvinden og hendes afkom. Lovenes umiddelbart asymmetriske behandling af kønnene, der i en moderne kontekst kan tolkes som kvindeundertrykkende, dækker med andre ord over en anderledes samfundsopbygning, hvor visse grupper, herunder også visse mænd, var underlagt værgeforhold. I dette retssystem opbygning havde kvinder, her familiemedlemmer, som hovedregel status i loven gennem deres værges juridiske person. Når kvinden optrådte med et særligt retsansvar i visse juridiske sammenhænge, er det derfor relevant at undersøge, om det i det specifikke tilfælde drejede sig om kvinder i særlige positioner i samfundsnetværket som fx enker, der optrådte som værger for deres børn, eller om forandringer i kønsrelationer og kønskonstruktioner mod måske en større grad af kønsneutralitet i lovgivningen.

Køn betragtes således som et differentierings- og ordningsprincip, liggende i et større krydsfelt bestående af også andre klassifikationsstørrelser som stand, status, rolle m.m. Ved netop at tage højde for denne

intersektionalitet mellem forskellige kategorier samt ved at studere køn i specifikke kontekster forventes en mere nuanceret beskrivelse og forståelse af køn som en historisk kategori, hvorved man undgår den klassiske essentialisering af kønsbegrebet.²⁶

Kvinden som aktør: myndighed og ansvar

Der hersker konsensus inden for dansk retshistorisk forskning om, at kvinder og mænd i den behandlede periode ikke var ligestillede i lovgivningsmæssige sammenhænge. Asymmetrien var særligt fremtrædende i forbindelse med manddrabsforordninger og landboretlige reguleringer, der var konstrueret ud fra mænds juridiske rettigheder, deres myndighed og ansvar.²⁷ Endvidere stadfæstede Skånske Lov (SkL), at hustruen aldrig kunne rejse en sag mod sin mand, så længe han levede, uanset hvad han gjorde med hendes ejendom.²⁸ Blandt andet på grund af disse forskellige bestemmelser er kvinder blevet beskrevet i forskningen som passive retsobjekter uden ansvar og underlagt værgeforhold.²⁹ Denne tolkning har ofte haft udgangspunkt i udredninger af kvindens dispositionsret, hvor landskabslovene klart viser kvindens begrænsede rettigheder over jord og ressourcer. Kvinden var underlagt værgeforhold inden for familien, så længe hun var ugift, og i ægteskabet blev hendes råderet over særejet (arvejorden) og fællesejet (købejord og løsøre erhvervet under ægteskabet) underlagt ægtemanden, dog med det fællestræk for retsområderne, at mandens adgang til at disponere over hustruens arvejord var betinget af, om der var børn i ægteskabet – at han var *barnmyndær* med hende, hvilket legaliserede dispositionsretten.³⁰ Der ses dog også en almindelig hustrulegitimation, med et maksimumsbeløb på fx fem pennings værd, som kvinden

26 Grenshaw (1991) er begrebet intersektionalitets *locus classicus*.

27 Se fx DGL I, 1, SkL 92, s. 70f, 74f, 97; DGL V, EsL III, 13, s. 258f og III, 31, s. 298ff; DGL II, JL I, 45, s. 103 og III, 18, s. 389f.

28 DGL I, 1, SkL 15, s. 10: »At bo[n]dæ lifændæ ma aldrih kunu kæræ um hans gærningæ, huat sum han gør um hænnæ ehn.« (Så længe husbonden lever, kan konen aldrig rejse klage over hans gerninger, uanset hvad han gør med hendes ejendom).

29 Ofte har ældre, brede værker om Danmarks retshistorie ingen behandling af kvinder og deres juridiske status, se fx Matzen (1897).

30 Iuul (1940), s. 208. I EsL og JL hedder det endvidere, at ægtemanden skal stille lige så god jord som sikkerhed, hvis han vil sælge sin kones jord (DGL II, JL I, 35, s. 86f; DGL V, EsL I, 27, s. 34: »Thet scal man oc witæ. at bondæ ma ey sæliæ sinæ kunæ iordh burt. utæn han hauær barn with hennæ oc æm mykit iordh with at hætæ sum han sæl hennæ.« (Det skal man også vide, at husbonden ikke må sælge sin kones jord, medmindre han har barn med hende og ligeså megen jord at sætte som sikkerhed, som han sælger af hendes) (citater fra EL).

kunne disponere over med henblik på at afvikle de nødvendige dagligdags transaktioner.³¹

Som Inger Dübeck har pointeret, fremgår det af landskabslovene, at så snart man kom uden for de juridiske ordningers kernefelt, gjaldt særlige bemyndigelsesregler, som typisk forudsatte viden og vilje fra værge eller ægtemand, fx at husbonden havde påbudt en ejendomsoverdragelse eller kontrakt. Hustruens kompetence og handleevne (habilitet) var således begrænset og baseret på ægtemandens samtykke.³² Samtykket kunne være »præsumptivt«, dvs. formodet, hvilket ses indirekte i lovgivningen, hvor manden kunne tilbagekalde en handel indgået af hustruen ved på tinge at erklære hende for umyndig på grund af hendes manglende forstand, hvorefter hun mistede sin retlige handleevne. Hun måtte herefter hverken afhænde lidt eller meget af hans bo.³³ Hustruens kompetence til at disponere over boet var således til stede, men afhængig af ægtemandens stiltiende accept.³⁴ I forbindelse med *dispositiones mortis causa* (testamentariske anliggender) eller sjælegaver ses et særligt forhold. I JL måtte hustruen afhænde sin halve hovedlod uden mandens samtykke, hvis de ikke havde børn.³⁵ Under bestemte forhold var kvinden altså kun til en vis grad underlagt bemyndigelsesregler, men med et maksimum på halv lod.³⁶

31 DGL I, 1, SkL 152, s. 121f; DGL I, 2, AS 96, s. 600; DGL V, EsL III, 35, s. 305f.

32 Dübeck (1978), s. 213. Se endvidere DGL II, JL III, 45, s. 446ff. Kvindens råderet varierede dog inden for de forskellige retsområder. Se Iuul (1940), s. 141, 198f.

33 DGL V, EsL III, 35, s. 305f. I SkL og AS krævedes der misbrug fra kvindens side af rådigheden. DGL I, 1, SkL 152, s. 121f og DGL I, 2, AS 96, s. 600: »Kunu manz ma æi mæp lohum mer sæliæ af bondans bo æn fæm pænningæ mun, utæn bondæns uit; æn uil hun ofilikæ sua sæliæ bort, þa ma hun mykil skadæ gøra, um hun ær usnial kuna; þa skal bondæn faræ til þings ok sihiæ til, at hans kuna gør sua.« (En mands kone kan ikke lovligt sælge mere af husbondens bo end fem pennings værdi, uden husbondens vidende. *Men vil hun hyppigt sælge så meget bort, da kan hun gøre megen skade, hvis hun er en uklog kone. Da skal husbonden drage til tinget og forkynde, at hans kone gør således*) (citater fra SkL, min kursivering, der beskriver lovens tilføjelse om misbrug).

34 For uddybende diskussion, se Dübeck (1978), s. 112f. At hustruen til tider må formodes at have disponeret over fællesformue og særeje, må, som Inger Dübeck har påpeget, have været en realitet fx i forbindelse med ægtemandens inhabilitet, der kunne opstå ved sygdom eller fravær i krigstider, men også i fredstid i handels- og søfartsmiljøer, hvor ægtemand eller værge kunne være fraværende fra hjemmet i længere tid. Der eksisterer ikke bestemmelser for disse nødsituationer i de danske retskilder, men EsL tager muligvis hensyn til dem i forbindelse med det præsumptive samtykke (DGL V, EsL III, 35, s. 305f; Dübeck (1978), s. 126). Det middelalderlige diplommateriale vidner da også om, at der i almindelighed tilkom hustruen en betydelig formueretlig handleevne. Se endvidere Iuul (1940), s. 198.

35 DGL II, JL III, 45, s. 446ff.

36 I forbindelse med sjælegaver ses den samme begrænsning på en halv lod for ægtemanden.

I JL ses en bestemmelse, der tillader en ugift kvinde at kræve et passende giftermål på tinge, hvis hendes værge ikke vil sørge for det. Selv om det stadig er en mand – i yderste fald kongen – der skal stå for giftermålet, giver det kvinden en tydeligt aktiv rolle som retssubjekt.³⁷

Der er generelt behov for at nuancere den klassiske opfattelse af kvinden som objekt i lovgivningsmæssige sammenhænge. I en international kontekst har Judith Bennett fremhævet, at kvindens underordnede status i forhold til manden eller den patriarkalske magtstruktur var kontinuerlig og kun undergik minimale forandringer i løbet af middelalderen.³⁸ Denne kontinuitetstese ignorerer subtile, men signifikante forandringer, der kalder på en mere nuanceret forståelse af kvindens stilling i juridiske sammenhænge. Jeg vil i det følgende argumentere for, at der i landskabslovene kan konstateres forskellige samtidige og delvis modstridende diskurser på dette område. På den ene side beskrives kvinden i visse situationer som underlagt husstanden, hvilket betød, at hun blev betragtet som retsobjekt, fordi hun var underlagt værgeforhold. På den anden side ses en italesættelse af kvinden som retssubjekt, hvor hun fik tilskrevet myndighed og ansvar.³⁹

Danske retshistorikere har længe diskuteret, hvordan skyldprincipper fra kanonisk rets trængte ind i dansk middelalderret, bl.a. i forbindelse med landboretlige reguleringer og i manddrabskapitlerne.⁴⁰ Man har påvist, hvorledes disse skyldprincipper delvis omformede straffeprikket om kollektiv hæftelse i retning af subjektivt retsansvar, fx ved fastsættelse af formuestraf til hovedlodsfortabelse, dvs. kongelig beslaglæggelse af et individs andel af en slægtsarv.⁴¹ Kirken fremhævede som tidligere nævnt, at visse forbrydelser hørte under gejstlig jurisdiktion, fx utroskab, bigami, hor.⁴² Derfor er det særlig relevant at kortlægge

37 DGL JL I 8. Parallelt hermed betyder værgens manglende opfyldelse af kravet fortabelse af tiltaleret for lejermål.

38 Se fx Bennett (1997), s. 73-94.

39 Ekholst (2009) har konstateret parallelle udviklingstræk i forbindelse med de svenske landskabslove.

40 Hoff (1998), s. 316-351; Fenger (1971), s. 183-202.

41 Forholdet mellem kollektiv hæftelse og subjektivt retsansvar er ikke udtømt med en beskrivelse af kollektiv hæftelse som en ældre retstilstand og subjektiv retsansvar som noget nyt, da begge foranstaltninger formentlig er af nyere dato. Således giver Knud VI's skånske manddrabsforordning formentlig bedst mening, hvis den ekstremt omfattende, kollektive hæftelse var et nyt fænomen, som havde vist sig at afføde uønskede konsekvenser. Begge systemer eksisterede således parallelt, men i stigende grad implementeredes således det personlige retsansvar. Se Iuul (1940), s. 87-101 vedrørende deliktansvar. Iuul konstaterede dog, at hovedlodsfortabelsen kun sjældent forekom i landskabslovene, hvorimod den hyppigere sås i rigslovgivningen fra det 13. århundrede og i stadsretterne fra sidste halvdel af det 13. århundrede (Iuul (1940), s. 87).

42 Korpiola (2005), s. 207.

en påvirkning fra kanonisk ret i reguleringerne vedrørende seksuelle forbrydelser. Min påstand er, at kirkens skyldsbegreb fik betydning for konstruktionen af det kvindelige i lovgivningen. Fra at betragte kvinden som et retsobjekt gik udvikling i retningen af i højere grad at se hende som et retssubjekt. Men kvindens retlige stilling afhang af hendes civile status, dvs. subjektgørelsen bør ses i relation til den religiøst funderede ægteskabsmodel, der tidligere er omtalt.

Skyldbegrebet: Fra teologi til jura

Kanonisk ret udstyrede kirken med en detaljeret lovgivning, der vedrørte alle aspekter af det kristne menneskes liv, bl.a. det ægteskabelige samliv og seksualiteten generelt. En mængde disciplinære sanktioner bidrog til at formalisere tidligere kristne ideer, specielt tanken om den frie vilje og det personlige ansvar, og stadfæstede hermed forbindelsen mellem forbrydelse (*crimen*) og synd (*peccatum*).⁴³

Ifølge kanonisk ret kunne straf udelukkende retfærdiggøres, hvis der forelå en forbrydelse, og hvis den sagsøgte var moralsk skyldig. Der blev lagt vægt på moralen bag intentionen, hvilket var et forsøg på at tilbagevise den objektive skelnen mellem en god og en ond handling. Straf kunne således ikke tildeles alene på grund af en ond handling (*actus reus*), man skulle endvidere påvise, at handlingen var blevet begået i ond hensigt (*mens rea*). Desuden måtte handlingen udgøre en alvorlig synd, som fremkaldte forargelse (*scandalum*) i kirkens øjne.⁴⁴ Intentionen var således central for forståelsen af forbrydelsens karakter, helt i overensstemmelse med kirkens lære: Individet skulle bevidst handle mod Guds lov for virkelig at begå en synd.⁴⁵

Det teologiske skyldbegreb, hvor synd eller skyld afhang af intentionen bag handlingen, og hvor individet, dvs. både mand og kvinde, kunne gøres ansvarlig for sine handlinger,⁴⁶ førte til et juridisk

43 Tankegangen – at skyld krævede vilje – stammede helt tilbage fra Augustin (354-430) og ses senere hos Abelard (1079-1142) og Thomas Aquinas (ca. 1225-1274) (Iuul (1940), s. 98).

44 Iuul (1970), s. 70.

45 Det var især Abelard, som i sine religionsfilosofiske udredninger udviklede denne sondring, hvor det ikke var den fysiske handling i sig selv, der konstituerede forbrydelsen/synden, men derimod det psykiske element. For diskussion af Abelards tænkning, se fx Sikes (1932).

46 Kvinden blev dog ikke anset for ligestillet med manden i alle retlige henseender. Eksempelvis understregede kirken i sine detaljerede regler om vidners absolutte eller relative troværdighed, at kvinders udsagn ikke havde fuld beviskraft i straffesager (Iuul (1970), s. 76).

skyldbegreb, der byggede på subjektivt retsansvar.⁴⁷ Dette betød fx med hensyn til ægteskabsbrud, at både mænd og kvinder kunne begå ægteskabsbrud og holdes ansvarlige for det.

Ved strafudmåling foretrak kirken et system, hvor seksuelle forbrydelser kunne sanktioneres med bøder. Ekskommunikation blev anvendt, hvis bøderne ikke blev betalt, men var ellers forbeholdt mere alvorlige forbrydelser, som fx særligt grove tilfælde af hor. Alvoren i ekskommunikation understregedes af, at ubodfærdige bandlyste efter et år kunne overgives til »den verdslige arm« til henrettelse.⁴⁸

Ægteskab som den legitime ramme for seksualiteten

Reguleringen af seksualiteten var et af kirkens kardinalpunkter.⁴⁹ Man anerkendte den menneskelige trang til fysisk legemlig forening, hvilket

47 Anette Hoff har peget på, at kirkens juridiske skyldlære havde sit fundament i romerrettens erstatningsansvar, der skelnede mellem uagtsomhed (*negligentia*) den forsætlige (*voluntas*) og den hændelige skade, *causus*. Disse sondringer var ukendte i den danske sædvaneret. I den danske middelalderret ses imidlertid en skelnen mellem forsætligt begåede forbrydelser (viljesværk) og uskyldige hændelser (vådesværk), for hvilke der gjaldt forskellige udmålinger af sanktioner, som fx i forbindelse med bødestørrelser (Hoff (1998), s. 328). Se fx DGL II, JL II, 29, s. 195ff, hvor hærværksforbrydelser betinges af, om handlingen var sket med overlæg, *mæth rathæt raath*, eller ved våde, *wathæ*. Forskningen tolker dette som en væsentlig integrering af kanonisk rets skyldprincipper. Se også Matzen (1893), s. 43; Fenger (1977), s. 31.

48 Henning Matzen har vist, at der var både religiøse og seksuelle forbrydelser, der hørte under gejstlig jurisdiktion i dansk middelalderret, som kirken straffede med ekskommunikation. Men hvis dette ikke havde frugtet inden udløbet af et år, trådte *brachium seculare* til: Den ekskommunikerede blev erklæret for kætter, hvorefter han kunne straffes i overensstemmelse med verdslig strafrette (Matzen (1897), s. 53). Se fx Danmarks gamle Købstadslovgivning III, Københavns Stadsret [1294] art. 96; Københavns Stadsret [ca. 1422] art. 75: »Item huilken mand, som ecte husfrue haffuer oc tager andre qwinder til segh och maa ei rettis med kirckedom och stander aar och dag i bannde for denn sag, tha skal hand pinis och plictis effter fogdens dom och raadmendttz ...« (citat Københavns Stadsret [ca.1422]).

49 Ifølge Jack Goody skyldtes dette et ønske om økonomisk vinding og øget politisk kontrol over bl.a. adelen, hvor særlig incestreglerne spillede en stor rolle (Goody (1983), s. 58ff, 216ff). At man fra kirkens side forsøgte at fastholde et solidt greb om den seksuelle adfærd for at opnå en materiel gevinst, synes dog ikke plausibelt. Kirkens ægteskabslovgivning sørgede til en vis grad for at sikre økonomiske fordele til kirken. De monopolistiske beføjelser, kirken nød i forbindelse med jurisdiktion over ægteskabets indgåelse, over hvem der var gift, og hvem der ikke var, indebar mulighed for at påvirke arvemønsteret i det romersk-katolske område og at gøre det på en kalkuleret måde. Det er dog højst usandsynligt, at systemet var konstrueret til at maksimere kirkens materielle gevinster. Som James A. Brundage har påpeget, ville dette kræve en bedre organisering og et mere effektivt system med en større grad af central planlægning. At kirkens ægteskabs- og seksualpolitik var med til at øge kirkens rigdom, er formentlig rigtigt. Men heraf kan man ikke slutte, at systemet var udformet med henblik på at nå dette mål. De økonomiske fordele må have været et ikke intenderet resultat af kirkens behov for at beskytte og sikre den almene frelse, mere end en politik, der var skabt til at gøre kirken rigere (Brundage (1987), s. 585f).

var en accept af normaliteten af den seksuelle relation mellem mand og kvinde, dog udelukkende i ægteskabet, som en del af naturloven. Men man anså ikke coitus som havende nogen positiv værdi i sig selv. Samlejet blev anskuet som en potentiel trussel mod frelsen, idet lysten, som var knyttet til den seksuelle tilfredsstillelse, som drev det almindelige menneske i forbindelse med den seksuelle akt, var knyttet til Syndefaldet.⁵⁰ Ægteskabet var derfor for de fleste middelalderlige kanonister, der beskæftigede sig med kirkens retslære, at betragte som en kur mod hor, men kunne ikke i sig selv ses som et ønskværdigt gode på grund af seksualitetens syndige natur.⁵¹ »Thi det er bedre at gifte sig end at være optændt af begær«, som Paulus formulerede det i sit første brev til korinterne,⁵² og dermed brænde i skærsilden.

Ingen seksuel aktivitet kunne udføres uden dens korrumperende effekt – uden lyst.⁵³ Men seksualitetens syndige natur kunne mindskes i ægteskabet. Retfærdiggørelsen af ægteskabelig coitus var bl.a. baseret på Augustins tre goder ved ægteskabet. Den seksuelle handling var for det første retfærdiggjort, hvis akten blev udført med henblik på reproduktion, hvorfor samleje uden intention om undfangelse af barn var moralsk og juridisk afvigende.⁵⁴ For det andet sikrede ægteskabet social stabilitet, og endelig tilvejebragte ægteskabet en forløsende kanal, der skulle forhindre mand og kvinde fra at søge seksuel tilfredsstillelse ved ikke-ægteskabelige kønsforbindelser.⁵⁵

Denne ambivalens eller spænding mellem ægteskabets iboende gode og mistroen til seksualiteten, der bl.a. skyldtes arven efter den strengt asketiske patristiske tradition, fik implikationer for kanonisternes udformning af ægteskabsretten samt for den juridiske tilgang til de ikke-ægteskabelige seksuelle relationer. Ægteskabet var den normative seksuelle relation, hvor seksualiteten kunne udfoldes under beskyttelse af

50 Den første synd medførte, at mennesket blev tynget af liderlighed, hvorved vi ikke længere havde kontrol over vort begær. Før Syndefaldet var seksualiteten ikke – ifølge Augustin, på hvem kanonisterne bl.a. byggede deres teorier om seksualitet og ægteskab – forbundet med synd/skyld, idet coitus i sin ukorrumperede form havde været uden passion og kontrolleret af fornuft (Makowski (1977), s. 100. For videre diskussion af Augustins lære om ægteskab og seksualitet, se Reuter (1942), s. 41-62, 172-80.

51 Brundage (1993), s. 164, n. 15.

52 1. Kor. 7:9.

53 Som Ærkebiskop Anders Sunesen udtrykte det, med en vis sans for livets kødelige side, så krævede samlejet jo en vis ophidselse eller et minimum af lyst (*Anders sunesen Hexaëmeron*, 5203).

54 Brundage (1993), s. 364

55 Fremhævet i Paulus 1. Kor. 7:5.

loven.⁵⁶ Al ikke-ægteskabelig seksuel adfærd samt en vis, nøje beskrevet seksuel adfærd inden for ægteskabets ramme blev således kategoriseret af kanonisterne som afvigende seksuel adfærd, det vil sige: »... behavior negatively defined with reference to their value system«. ⁵⁷ Denne opfattelse findes også i de danske landskabslove. I lighed med kirken fremhævede lovene ægteskabet som den »rigtige« samlivsform. Mest tydeligt var dette i reglerne for formuefællesskabet, *fælliget*, hvor ægteparret var udgangspunktet for alle reguleringer.⁵⁸ Børn fra et par, som var *gulfæstet ællær gift*, *fæstet* eller *wighæt* blev kategoriseret som fuldgyldige juridiske individer, da de havde ubetinget arveret, og de betegnedes i hovedreglen *adelkone*-børn.⁵⁹ Endvidere må allitterationen »guldfæstet eller gift« læses som en fremhævelse af ægteskabsinstitutionen, da det her med et stilistisk virkemiddel understreges, at der forelå et virkeligt ægteskab i modsætning til et konkubinats.⁶⁰ En gift kvinde blev desuden benævnt

⁵⁶ Brundage (1993), s. 362. Men selv inden for ægteskabet skulle seksualiteten begrænses og var belagt med forbud og restriktioner.

⁵⁷ Brundage (1993), s. 362. Visse seksuelle afvigelser var kriminelle og faldt derfor i den juridiske sfære, hvor det var dommerens opgave at afsløre og straffe i overensstemmelse med kanonisk ret. Andre seksuelle afvigelser var synder og faldt i den sakramentale sfære, hvor man angerfuldt skulle bekende sine handlinger for sin præst, fik tilsagt absolution og påtog sig at udføre bestemte bodshandlinger (Ingesman (2007), s. 330).

⁵⁸ Kirken fremhævede, at de to parter var ligestillet i ægteskabet, dog ud fra den forestilling, at kvinden var underlagt manden, som skulle lede hende med myndig hånd. Forestillingen byggede på Syndefaldet, hvor kvindens irrationelle og syndige natur fandt udtryk i Evas person og handlinger. Derfor skulle kvinden vejledes af den rationelle mand. Denne forestilling om kvindens natur sås også i JL, hvor der i en paragraf omhandler, hvor meget husbond og hustru måtte skøde til hinanden indbyrdes, stod, at: «... summæ quinnæ wal swo *listich* at the kummæ oc wal theræ bøndær til. at scøtæ thæm hwat sum the bethæs.» (... nogle kvinder er så *listige*, at de også godt kan få deres mænd til at tilskøde dem, hvad de forlanger) (DGL II, JL III, 43, s. 440ff (min kursivering)). Fælligformerne i de danske landskabslove fremhævede endvidere ligestilling mellem kønnene igennem samejeprincippet, hvor der fx i EsL og AO står, at kvinden skal eje lige så meget som manden, selvom hun intet ejede og han ejede 100 mark et vice versa (DGL V, EsL I, 1, s. 3f; DGL VII, AO I, 14, s. 11). Det er dog klart, at lovgiverne bag landskabslovene ikke tillagde ægteskabet en betydning, der svarede til kirkens forestilling: et åndeligt fællesskab mellem mand og kvinde, som igennem sakramentet blev ét kød, baseret på 1 Mos 2,24, Ef 5,31 og Matt 19,6. Samlivets betydning synes at have været afledt af en mere socioøkonomisk forståelsesramme i landskabslovene. Lovene omfattede arveregler i forbindelse med samliv, altså praktiske økonomiske foranstaltninger knyttet til ægteskabet, fx overførelse af ressourcer mellem generationer ved ægtefællernes død. Fælligets form varierede mellem landskaberne, se Dübeck (2003), s. 79-84; Iuul (1940), s. 30-50.

⁵⁹ Dog ses et fortrin for mandekønnet, da sønner tog fuld arvelod, mens døtre fik halv arvelod. Se DGL I, 1, SkL 20, s. 13; DGL I, 2, AS 14, s. 480; DGL II, JL I, 5, s. 27ff.

⁶⁰ SkL opstillede eksplicit denne sondring mellem den kone, en mand fik med lov, og den kvinde, som han netop ikke var »gift ællær gulfæst« med, og fremhævede de betingede retlige forhold i forbindelse med sidstnævnte (DGL I, 1, SkL 60, s. 38). Børn fra et sådant forhold var ikke adelkonebørn (legitime), hvilket fik betydning for deres

adelkuna, *hustru*, betegnelser som signalerede en høj social status. I kraft af sin position havde hun lovhjemlet arveret, hvorimod konkubinen, *sløkiþrið* (slegfred), ikke blev tilskrevet selvstændige juridiske rettigheder, men som hovedregel kun blev nævnt indirekte i forbindelse med sine børns betingede arveret.⁶¹

Ægteskabet synes endvidere at have dannet grundlag for tilgivelse eller bod for den seksuelle relation før ægteskabet. Kirkens opfattelse af ægteskabet som den eneste lovlige kønsforbindelse havde medført, at børn fra andre relationer oplevede betydelige indskrænkninger i deres retsevne, bl.a. i forbindelse med arv. Denne forringelse sås som nævnt i landskabslovene og må formentlig tilskrives kirkelig påvirkning. Imidlertid indførte pave Alexander III i 1179 et princip efter romerretligt forbillede, der skulle modvirke denne uhensigtsmæssige udvikling, nemlig princippet om *legitimatio per subsequens matrimonium*, hvor illegitime børn kunne legitimeres igennem forældrenes senere ægteskab.⁶² Kirken kategoriserede her illegitime børn i to overordnede kategorier: *Naturales (legitimi naturales tantum)* og *spurii (nec legitimi nec naturales)*. Sidstnævnte kategori omfattede de børn, hvor ægteskab mellem forældrene ikke kunne indgås, fordi der var tale om en ulovlig relation, fx hvis den ene part allerede var gift (*adulterii*), eller hvis forældrene var for nært beslægtede (*incestuosi*).⁶³ Kirkens politik var, at alle børn kunne legitimeres gennem ægteskabet, medmindre ægteskab ikke kunne indstiftes, hvilket betød, at den sidstnævnte kategori af børn ikke kunne legitimeres.⁶⁴ Legitimering gennem senere ægteskab var konstrueret

rettigheder. Ifølge landskabslovene arvede de uden videre fra moderens side, men havde ikke adgang til direkte fædrene arv. De var overladt til faderens velvilje med hensyn til at anerkende dem på tinge, hvorefter de kunne tage det i arv, som han havde givet dem. Se fx DGL I, 1, SKL 59, 60, s. 36-38; DGL V, EsL I, 18, s. 23f. Se også Iuul (1940), s. 183. Det er interessant, at reglerne vedrørende illegitime børns arverettigheder følger dekretalisten Johannes Faventinus (1170'erne), som netop anbefalede, at faderens kunne give arv eller gaver til sine illegitime børn, hvis han ønskede det. Faventinus foreslog endvidere, at størrelsen på arven altid skulle være mindre, end hvad børn født inden for ægteskabet modtog (Brundage (1975), s. 14, note 30; Nors (1996), s. 26).

61 Slegfreden er nævnt i alle de danske landskabslove, dog ikke i den ældste AO fra 1169/70. Det er udelukkende i JL, vi ser regler vedrørende slegfreden selv. Se DGL II, JL I, 27, s. 68f; DGL II, JL II, 19, s. 174f. For diskussion af slegfredsinstitutionen, se Nors (1996).

62 Naz (1957), s. 378; Iuul (1970), s. 64.

63 Den generelle kategori *spurii* kan inddeles i to undergrupper: a) tilfældige relationer, hvor faderen ofte var ukendt, b) ulovlige relationer, hvor der sås ægteskabshindringer, hvilket vil sige, at faderen ikke var »passende«, fx en allerede gift mand, en præst, en slægtning. For definitioner, se Kuehn (2002), s. 36f.

64 Nors (1996), s. 36. I løbet af middelalderen udvidede flere kanonister og dekretalister dog mulighederne for senere legitimering til i princippet at gælde alle kategorier af børn. Det skete ved at skabe andre legitimationsmuligheder parallelt til *legitimatio per*

til at hjælpe gruppen af *naturales*, dvs. konkubinebørnene, hvor relationen mellem forældreparret kunne blive til et ægteskab. Transformationen af barnet fra illegitimt til legitimt kunne finde sted på grund af ægteskabets sakramentale karakter.

SkL og Valdemars sjællandske Lov (VsL), Ældre Redaktion (ÆR) tog eksplicit afstand fra den kanoniske rets legitimeringsprincip, idet lovene skelnede skarpt mellem børn fra førægteskabelige seksuelle relationer og børn født inden for ægteskabet. Førstnævnte blev opfattet som illegitime, dvs. uden juridiske rettigheder i forbindelse med arv, selv om parret senere blev gift.⁶⁵ Derimod stadfæstede Eriks Sjællandske Lov (EsL), at slegfredsbørn i forbindelse med arv juridisk blev betragtet som adelkonebørn ved et senere ægteskab.⁶⁶ Samme princip ses i JL, men her skelnedes endvidere mellem horebørn, *hooer børn*, og slegfredsbørn, hvor førstnævnte kategori ikke kunne legitimeres.⁶⁷ I modsætning til EsL synes JL i det juridiske sprog at operere med en komplet transformation af slegfredsbarnet, der bliver et adelkonebarn og ikke blot får tilskrevet fuldt hjemlet arveret. Men spørgsmålet er, hvor meget vi kan lægge i denne sproglige nuance mellem EsL og JL.

At JL og EsL opererede med en legitimering gennem ægteskab, er traditionelt blev anset som en tilføjelse, der afspejlede en integration af kanonisk rets princip om legitimering gennem ægteskab; man kan dermed konstatere en udvikling fra en afstandtagen i de ældste love til

subsequens matrimonium. En af dem var dispensationsvæsenet, som fx blev benyttet af ægtepar, der havde indgået et for nært beslægtet ægteskab og i den forbindelse ønskede legitimering af deres (senere) afkom. Dette redskab var dog forbeholdt dem, som havde ressourcer til at ansøge om pavelig dispensation. For diskussion af de forskellige legitimeringstyper, se Kuehn (2002), s. 49f.

65 DGL I,1, SkL 60, s. 38; DGL VIII, ÆR 185, s. 88: «... aflær man børn i løndæ with thæn konæ. ær hanum æy ær lagh giuæn tha ma thæt æy kallæ athælkonæ barn æn thot han far hænnæ sithæn laghlikæ ...» (... avler en mand børn i løndom med den kvinde, som han ikke er lovlig gift med, da må det ikke kaldes adelkone barn [legitim], selvom han siden får hende [til hustru] på lovlig måde) (citatet fra ÆR). De illegitime børn havde dog visse rettigheder i forbindelse med arv, se note 53.

66 DGL V, EsL I, 50, s. 71f: »Hauær man sløkæfrith oc hauær børn with. oc wighær han sic with hanæ tha gange the at athelkunæ børn ræt.« (Har en mand slegfred, og har han børn med hende, og lader han sig vie til hende, da har børnene rettigheder som adelkonebørn).

67 DGL II, JL I, 25, s.65f: »Hooer børn takær æftær fathær ækki. tho at han livs oc scøtær alt thæt han ma mest. vtæn at han saldæ thæm nokæt i hændær förræ æn han døthæ. æn hauær man slækæfrith børn. oc thiggær theræ mothær sithæn. the børn æræ allæ athælkunæ børn. tho at the æræ förræ fød.« (Horebørn tager ikke arv efter deres fader, selv om han tinglyser og tilskøder dem alt det han kan, medmindre han giver dem i hænde, før han dør. Men har en mand slegfredsbørn, og han senere ægter moderen, da er de børn alle adelkonebørn, selv om de er født før.) Som det fremgår af citatet, kunne faderen give gaver til sine »horebørn«, imens han stadig var i live.

en accept af princippet i de yngste.⁶⁸ Men dette forklarer ikke fuldt ud forskellene i lovenes italesættelse af spørgsmålet. De ældste love talte udelukkende om børn fra seksuelle relationer, der var foregået i løn (i det skjulte, dvs. uden forældrenes samtykke), og som ikke kunne legitimeres. EsL nævner slegfredbørn,⁶⁹ der kunne legitimeres, og i JL ser vi en eksplicitering af to kategorier af børn, slegfredbarnet og horebarnet, af hvilke kun den første kunne legitimeres. Thyra Nors mener, at alle fire love i bund og grund omhandlede samme problematik, nemlig hvilke børn man ville tillade adgang til arv. Her sagde landskabslovene det samme: at børn fra seksuelle relationer i det skjulte, uden forældrenes samtykke, skulle forblive illegitime og dermed nægtes adgang til direkte fædrene arv. Ifølge Nors kan der derfor ikke være tale om en udvikling fra forkastelse til accept af legitimeringsprincippet. Lovene afspejlede en politisk afstandtagen fra kirkens samtykke-kriterium, der umiddelbart fratog forældrene muligheden for at kontrollere giftermålet. Ifølge Nors handlede det således mere om at legitimere den seksualitet, der foregik med slægtens samtykke, end om en prioritering af ægteskabet som den rette ramme. De yngste love rummede blot en mere nuanceret viden og større politisk visdom i deres formuleringer.⁷⁰

Efter min mening udelukker det ene ikke det andet. Kirkens fokus på seksualiteten medførte, at lovgiverne måtte forholde sig eksplicit til forskellige samlivsformer. I lovgivningsprocessen tilstræbte man at begrænse – og afgrænse en ramme for – seksualiteten. Processen foregik i dialog med kanonisk ret, hvilket mandede ud i, at EsL og JL eksplicit integrerede legitimationsprincippet. Distinktionen mellem slegfredbørn og horebørn er en parallel til kirkens kategorisering af børn i *naturales* og *spurii*. Spørgsmålet er blot, hvilke børn der faldt under kategorien horebørn i landskabslovene. Nors fremhæver, at det formentlig var børn fra seksuelle relationer, hvor værgerne ikke havde samtykket i giftermålet, der blev illegitime i JL, men hun tillægger måske konflikten mellem gejstlige normer (samtykket) og verdslige (forældrenes kontrol af ægteskabet) for megen betydning i sin tolkning af bestemmelsen.

68 Se Dahlerup (1967), s. 307; Jørgensen (1968), s. 69-71.

69 Thyra Nors har, parallelt med udenlandsk forskning, påvist, at slegfredinstitutionen var en kontraktlignende relation, der var indgået med forældrenes samtykke, hvorfor denne kategori af børn, før kirkens ægteskabspolitik trængte ind, var opfattet som fuldt legitime arvinger til fx tronen. Inden for den danske kongeslægt ses adskillige slegfredbørn, som fx Knud den Hellige, der fik adgang til tronen (Nors (1996), s. 18, 27). I forbindelse med konkubineinstitutionens status på Island med referencer til det vesteuropæiske område fra højmiddelalder til senmiddelalder, se Magnúsdóttir (2001), *passim*.

70 Nors (1996), s. 35f.

Reguleringen afspejler en ny differentiering og kategorisering af illegitime børn. Lovgiverne muliggjorde etableringen af en juridisk identitet for slegfredbarnet, idet legitimeringen via forældrenes ægteskab transformerede dets status. Her henviser i landskabslovene oftest eksplicit til utroskab. Horebarnet kunne således være et resultat af ægteskabsbrud, det vil sige et barn avlet med en gift kvinde, en klart ulovlig relation, hvor et ægteskab ikke kunne etableres. I andet kilde-materiale ses, at man anvendte dispensationsvæsenet til at legitimere sine børn i forbindelse med et for nært beslægtet ægteskab, hvilket viser, at børn fra en sådan relation ikke var legitime. Og dermed dækkede kategorien »horebørn« over grupper af børn, der kunne være undfanget i et forhold, hvor forældrene (giftermålsmanden) havde samtykket til ægteskabet. Dette kunne tyde på, at begrebet horebørn dækkede over samme grupperinger af børn, som kirken havde kategoriseret som *spuri*. I JL ses dog en bestemmelse, som vil blive behandlet i et senere afsnit, hvor børn af »horkone« pludselig betegnes som legitime, hvilket umiddelbart står i modsætning til bestemmelsen om legitimation gennem ægteskab.⁷¹ I forbindelse med horebørnenes juridiske rettigheder ses, at de ikke tager arv efter deres fader, selv om han anerkender dem på tinge og tilskøder dem alt det, han kan, medmindre han giver dem gaver i hænde inden sin død. Her ses, at faderen kunne give barnet et underhold. Slegfredsbarnet kunne i modsætning hertil lyses i kuld og køn på tinge, hvor faderen således kunne ændre sit barns juridiske status ved en bindende juridisk handling, som gav adgang til en begrænset arv. En sådan handling skabte en relation til også faderens slægt (barnet havde direkte adgang til arv efter moderens slægt). Hermed bliver spørgsmålet om illegitimitet koblet til et spørgsmål om faderskab (og ikke moderskab). Illegitime børn var således ikke underlagt faderens slægt, hvilket kun kunne ske direkte for børn født i ægteskabet eller legitimerede børn (slegfredbarnet gennem legitimationsprincippet). Illegitimitet blev således i forbindelse med legitimationsprincippet gjort til et spørgsmål ikke blot om faderskab, men også om moderskab, da ægteskabet var baseret på begge forældres samtykke, i modsætning til princippet om lysning af barnet i »kuld og køn«, hvor faderen kunne give barnet en betinget arveret gennem den nævnte juridiske handling. De omtalte bestemmelser om børns arverettigheder handler således også om behovet for forskellige juridiske rettigheder eller identiteter for forskellige kategorier af børn og om fastlæggelsen af faderens slægts forpligtelser i forbindelse med forsørgelsespligt og tilhørsforhold. Bestemmelserne var resultat af et fokus på afgrænsning af seksualiteten.

71 DGL II, JL I, 24, s. 63ff.

Legitimationsprincippet blev således integreret og tilpasset en dansk juridisk kontekst. Accepten af legitimationsprincippet og kategoriseringen af børn med forskellige rettigheder, hvor adelkonebarnet (herunder det legitimerede slegfredsbarn) var det eneste barn, der havde fuld lovhjemlet arveret efter både moderens og faderens slægt, viser en prioritering af ægteskabet, der hermed blev fremhævet som den eneste legitime kønsforbindelse. Dette kan læses som et udtryk for lovgivernes ønske om at kontrollere seksualiteten ved at placere den inden for ægteskabet, hvor seksualiteten kunne tilgives. Formentlig tjente det også til at beskytte og sikre den almene frelse. Det viser endvidere, at ægteskabets sakramentale karakter indtog en fremtrædende plads i JL og EsL i forbindelse med integreringen af legitimationsprincippet. Hermed handler integrationen af legitimationsprincippet ikke om en modstand mod samtykkekriteriet, men om en prioritering af ægteskabet og en accept af dets sakramentale karakter. Ægteskabet var den rette ramme for seksualiteten, idet børn fra denne relation eller fra relationer, hvor ægteskabet blev etableret efter børnenes fødsel, blev begunstiget i lovene.

Slegfredinstitutionen var dog anerkendt og praktiseret i Danmark som i resten af det romersk-katolske område.⁷² Kirkens ægteskabspolitik trængte ind i et europæisk samfund, hvor samlivsformerne var anderledes. Kirken var bevidst om, at kombinationen af en anderledes verdslig praksis og den labilitet, der eksisterede i de juridiske regler bag ægteskabets konstituering, hvor de egentlige formkrav var indskrænket til et absolut minimum (det gensidige, frivillige samtykke), vanskeliggjorde en præcis definition af, hvornår et ægteskab var blevet etableret. Det er formentlig også på baggrund af denne labilitet og mødet med en anderledes samlivskultur, at legitimationsprincippet bør forstås. Den juridiske udvikling påvirkede slegfredens retlige status og dermed også hendes børns. Hun var en del af diskussionen om af- og begrænsning af seksualiteten, og der har været et voksende behov for at tage eksplicit stilling til hendes juridiske status. JL foreskrev eksempelvis, at hvis slegfreden havde levet mere end tre år hos sin husbond

72 Landskabslovene betragtede stadig den alternative samlivsform, slegfredinstitutionen, som en semilegitim relation. Forholdet var ikke tillagt sanktioner, men var at betragte som semilegitim, da børnene ikke havde adgang til direkte arv efter faderen. Et reelt forbud mod denne type kønsforbindelse sås derimod i Københavns Stadsret, der foreskrev, at: »Item quicumque conuictus fuerit publice tenere concubinam in ciuitate Hafnensi, uterque eorum ad arbitrium episcopi punietur« (Fremdeles: Enhver, som bliver overbevidst om åbenlyst at holde en konkubine i staden København, de skal begge straffes efter bispens skøn) (Danmarks gamle Købstadslovgivning III, København Stadsret [1294] art. 35).

og åbenlyst delt seng med ham, rådet over hjemmets lås og lukke og spist og drukket med ham, da skulle hun blive hans adelkone.⁷³ Disse betingelser refererede til sædvaneretlige definitioner på et ægteskab, Juridisk indebar de, at legitimeringen ikke kunne forekomme, hvis der forelå hindringer for ægteskabet; det vil i denne sammenhæng sige, at en anden kvinde havde de nævnte beføjelser og dermed status som hustru. Bestemmelsen var påvirket af kanonisk ret og skulle formentlig imødegå både hemmelige ægteskaber og ægteskabslignende relationer, hvor parret blot levede sammen, samt begrænse slegfredsinstitutionens udbredelse. Det var et forsøg på at legitimere seksualiteten ved at placere den inden for ægteskabet.

Der ses således flere eksempler på, at lovgiverne forsøgte at normalisere seksualiteten ved at anbringe den inden for rammen af ægteskabet: den institution, hvor den seksuelle synd – eller seksualiteten overhovedet – kunne tilgives eller legitimeres. De semilegitime slegfredsbørn kunne legitimeres og dermed opnå samme juridiske rettigheder som adelkonebørnene. De seksuelle relationer uden for ægteskabets ramme kontrasterede hermed mod det legitime og dermed mod normaliteten. Fremhævelsen af ægteskabet som den eneste lovlige kønsforbindelse påvirkede konstruktionen af børns arverettigheder, hvor illegitimitet og dermed begrænsninger i arveret efter faderens slægt blev konstrueret parallelt til hierarkiet mellem de seksuelle relationer. Hierarkiet er også synligt i konstruktionen af lovenes sanktioner for de seksuelle forbrydelser, som vil blive undersøgt i det følgende.

Ægteskabsbrud (1): Bigami

I JL sås som noget nyt en paragraf vedrørende bigami.⁷⁴ Det kan dog ikke afvises, at dette kapitel omhandler andre overtrædelser end netop bigami. Det springende punkt er, hvad *hor* henviser til i sammensætningen *horkone*. Som nævnt henviser begrebet oftest til utroskab, og spørgsmålet er, om *hor* i den citerede bestemmelse alene sigter på bigami, eller om det omfatter alle former for absolutte ægteskabshindringer. Det lader sig ikke afklare med sikkerhed, men det er min opfattelse, at kapitlet med betegnelsen *horkone* henviser til en gift eller juridisk separeret kvinde, der indgår et nyt og ikke lovligt ægteskab, altså at der er tale om bigami.

At denne bestemmelse netop optrådte i JL, hænger formentlig sammen med en tilsvarende ny tilføjelse om, hvorledes et ægteskab skulle

⁷³ DGL II, JL I, 27, s. 68f.

⁷⁴ DGL II, JL I, 24, s. 63ff.

konstitueres.⁷⁵ Dette kapitel foreskrev, at det var parrets gensidige samtykke, som gjorde ægteskabet gyldigt. På grund af ægteskabets i øvrigt formløse karakter må ordningen have medført, at talrige hemmelige ægteskaber blev indgået, hvilket øgede faren for dobbeltægteskabelige relationer. Derfor har det formentlig været nødvendigt eksplicit at tage stilling til denne type af ulovlige relationer.

Bestemmelsen foreskrev, at hvis manden bevidst (*witænd*) indgik ægteskab med en *horkunæ*, en kvinde, som allerede var gift, var børn fra en sådan relation legitime (*e athælkunæ børn*).⁷⁶ Ifølge kanonisk ret kunne børn fra ægteskaber, der blev erklæret for ugyldige, erklæres for legitime, hvis blot en af deres forældre var uvidende om ægteskabets forhindring (*matrimonium putativum*). Kapitlet omtaler ikke sanktioner, ud over at forholdet blev opløst, og her tog ægteparret lige meget af den fælles ejendom (*boscap*), da de begge havde handlet i slet tro (*unscap*). Ifølge loven opfattedes således begge parter som skyldige, da de hver især var vidende om ægteskabshindringen og dermed havde handlet mod reglerne med overlæg.

Men vidste hun og ikke han, at det var hor, og de skilles og har børn sammen, da fastslår bestemmelsen, at der skal fastsættes en hovedlod for børnene, og de skal blive hos deres fader (eller hos moderen, hvis det var hende der var uvidende om forbrydelsen), og hvis de dør, da arver han og ikke hun (den skyldige fortaber således arveretten til barnet). Og hvis der ikke var børn i ægteskabet, måtte den skyldige kun tage det ud af fælliget, som han eller hun bragte ind. Dette stod i modsætning til det almindelige samejreprincip i JL, hvor ægteparret delte købejord og løsøre.⁷⁷

I loven forsøgte man således at give arvereglerne en vis strafvirkning mod den ægtefælle, som med kendskab til en ægteskabshindring havde indgået relationen og dermed begået en forbrydelse.⁷⁸ Udløsningen af straf forudsatte dermed skyld: At handlingen var begået med en bevidsthed om, at man handlede i strid med gældende regler. Kapitlet skelnede ikke mellem kønnene, da både manden og kvinden kunne

75 DGL II, JL I, 33, s. 82ff: »Hwræ man sculæ quænæs« (Hvordan mand skulle kvindes/ eller på moderne dansk: Hvordan man skulle gifte sig).

76 Det er interessant, at Knud Mikkelsen i sine glosser fra senest c. 1480 har en identisk bestemmelse, men her bliver børnene illegitime, hvis begge forældrene kendte til ægteskabshindringen. Knud Mikkelsen jævnførte således JL's bestemmelse med kanonisk ret (DGL tillæg til IV, Biskop Knud Mikkelsens Glosser, kap. 18, s. 16).

77 Se Juul (1940), s.183.

78 Efter kirkens opfattelse kunne fortabelse af arveret anvendes som straf i tilfælde af, at individet fx havde begået en seksuel forbrydelse som ægteskabsbrud (Brundage (1987), s. 386).

drages til ansvar for den seksuelle forbrydelse, hvilket viser en subjektivering af retsansvar hos begge køn. Reguleringen bærer dermed præg af at være påvirket af kanonisk rets skyldprincipper, hvor synden var betinget af det psykiske element i handlingen, og hvor individets frie vilje og personlige ansvar blev tillagt hovedvægt.⁷⁹

Ægteskabsbrud (2): Utroskab – »Um hor boot«

Med hensyn til den anden type af ægteskabsbrud, utroskab eller *hoor*, som det benævnes i landskabslovene, havde ægtemanden ret til at dræbe den mandlige retsbryder og hustruen, hvis han greb dem *in flagranti*.⁸⁰ Der eksisterede dog en retlig kontrol af hævn, da lovene fremsatte et krav om lysning, hvor ægtemanden skulle fremvise (blodige) bolster og lagner (*bulstir oc ble*) på tinge og desuden have to mænds vidnesbyrd som bevis for, at parret var taget på fersk gerning, hvormed hævn eller selvtægten havde sin berettigelse.⁸¹ Fik manden først kendskab til relationen senere, havde han ret til at jage hustruen ud af hjemmet i den blotte særk: «... særki enæ oc mættæl oc fa ængin pænning af alt thet ær hun a for thu at hun hauær alt thet foræ giort with bondæn». ⁸² Det fremgik således, at hun mistede sine rettigheder i forbindelse med fælliget, dvs. brugsretten over sin arv. Dog fastslog bestemmelsen videre, at hendes særeje skulle gå tilbage til hendes slægt, når hun døde. I SkL ses implicit, at kvinden formentlig havde ret til at tage til genmæle, hvis hun ikke var blevet taget på fersk gerning. Kapitlet foreskrev: »Ær kunu san fore hordoms sak, *sua at hun ma æi gen mælæ*, sa ma bondæn hænnæ, um han uil, hana bort ...«. ⁸³ Det

⁷⁹ Kapitlet og problemstillingen er kort berørt hos Iuul (1940), s. 149.

⁸⁰ DGL I,1, SkL 215, s. 172f; DGL VII, AO II, 1, s. 64f; DGL V, EsL II, 1, s. 73ff. JL omtalte alene den situation, hvor den mandlige retsbryder kun blev såret i sengen og dermed overlevede ægtemandens angreb (DGL II, JL III, 37). Dette kan skyldes, at hovedreglen (retten til at dræbe horkarlen) allerede var fastslået i AO og VsL (Gelting (2003)). Retten til selvtægt eller hævn gik imod kirkens regler og forestillinger om udmålinger af en anden type af sanktioner, fx bødesystemet. Straffen for utroskab var ifølge kirken ekskommunikation eller separation (*divortium a mensa et thoro*), og kirken tog afstand fra den verdslige eller menneskelige ret, der, som dekretisterne Johannes Faventinus og Thomas af Chobham (ca. 1160-1233/36) begge påpegede, tillod, at ægtemanden slog den utro kvinde og hendes elsker ihjel. Denne afvisning af dødsstraf skete med henvisninger til Joh 8,3-11, hvor Jesus afskaffede dødsstraffen for utroskab (Brundage (1987), s. 386). For diskussion af hævnretten i romersk og germansk ret, se Stjernberg (1929), s. 102f; endvidere Brundage (1987) s. 30f, 132. Retten til selvtægt i forbindelse med utroskab blev først afskaffet i Danmark ved de store revisioner af straffelovgivning i 1866.

⁸¹ DGL VII, AO II, 2, s. 75f; DGL I, 1, SkL 215, s. 172f.

⁸² DGL V, EsL II, 1, s. 73ff: «... særk og kåbe, og hun får ikke en penning af alt det, hun ejer, fordi hun har forbrudt det hele over for husbonden».

⁸³ DGL I, 1, SkL 222, s. 177f: »Er konen skyldig i hor, *så at hun ikke kan tage til genmæle*, da kan hendes mand, hvis han vil, jage hende bort ...« (min kursivering).

væsentlige er her det kursiverede, som formentlig henviser til, at var kvinden blevet taget på fersk gerning, havde hun ikke ret til at tage til genmæle, hvilket viser, at kvinden eller hendes slægt formentlig havde denne ret under andre omstændigheder, nemlig hvis der kunne være tvivl om sagsforholdet.⁸⁴ Fra 1500-tallet har vi netop bevaret en dom, hvor en gift kvinde tager til genmæle ved kongens retterting, efter at hun er blevet jaget bort af sin ægtemand, fordi hun var blevet grebet i hor ved nattetide i sit eget hus.⁸⁵ Vidnesbyrd om hendes utugt blev imidlertid fundet for falske, hvorefter hun kunne vende tilbage til sin ægtemand. Hvis kvindens elsker overlevede, kunne ægtemanden tage sagen til tinge, hvor han havde ret til en økonomisk kompensation fra retsbryderen, hvilket viser, at overtrædelsen befandt sig inden for den private sfære. Ægteskabsbruddet var dermed ikke konstrueret som et brud på hverken verdslig eller guddommelig lov, men derimod som en krænkelse af ægtemandens ære, eller, som Arvebog og Orbodemål udtrykte det, retsbryderen havde påført husbonden skam.⁸⁶

Tabet af brugsretten til arvejorden viser en klar subjektivering af ansvar, hvor kvinden, som begik hor, blev gjort ansvarlig for sine handlinger. Den mandlige retsbryder blev pålagt en økonomisk sanktion, hvis han ikke blev dræbt, hvormed han aktivt, i modsætning til kvinden, havde mulighed for at genetablere den tabte ære for både sig selv og ægtemanden gennem bøden. Der ses ingen paragraffer vedrørende kvindens rettigheder i forbindelse med utroskab fra ægtemandens side. Det var således udelukkende hustruen, der kunne begå hor, hvor straffen kunne udmønte sig i drab eller permanent fratagelse af ejendom. Mandens utroskab var ikke strafbar.⁸⁷ Der konstrueres således i landskabslovene en distinktion mellem kønnene med fokus på hustruens ægteskabsbrud. Heroverfor hævdede den kanoniske ret, at både mænd og kvinder kunne begå forbrydelsen, hvormed begge parter blev tilskrevet et retsbrudsansvar.

84 For samme tolkning, se Iuul (1940), s. 230. Christine Ekholst har påvist, at hævnretten tilkom både mænd og kvinder i visse af de svenske landskabslove i forbindelse med hor/utroskab. I Upplandsloven og Västmannaloven konstrueres retten således ud fra kvindens perspektiv: »om en kvinna finner en annan kvinna i sin säng«/»om en man dräper en annan man eller hustru en annan kvinna i sin säng«. Se Ekholst (2009), s. 234, note 948.

85 Udvalg af gamle danske Domme ... (GDD), nr. 33, s. 53ff.

86 DGL VII, AO II, 3, s. 66: »En hawir nokir man gjort the skam withir bonde at han hawir lighat mz hans athulkuna ...« (Men har nogen påført en husbonde den skam, at han har ligget hos hans adelkone [hustru]...). I SkL straffes lovovertræderen endvidere med en fyrretyve marks bøde for samlejet (*læhræ*) og tre mark i tokkebøde (*fora tokke*), der gives for den særligt krænkende overtrædelse (DGL I, 1, SkL 217, s. 173).

87 Se også Jacobsen (1982).

Det juridiske kildemateriale viser dermed to modsatrettede tendenser. På den ene side kan konstateres en subjektivering af ansvar hos kvinden, der brød loven. På den anden side ses en kønsasymmetri, der indikerer et stærkt patriarkalsk samfund, hvor hustruen ikke blev tilskrevet juridisk myndighed, da hendes muligheder for at stævne sin mand for ægteskabsbrud på tinge ikke var synliggjort og dermed ikke juridisk autoriseret i lovene.

Men betød dette »retstomme« rum,⁸⁸ at kvinden var magtesløs? Fra retssager efter reformationen ses i det mindste – hvor retten informerer om tilstandene før reformationen – at kvinder kunne rejse en sag for utroskab ved kirkeretten og få juridisk separation fra deres mænd, hvis deres påstand om ægtemandens utroskab blev bevidst.⁸⁹ Selv om der således ikke ses regler for kvindens myndighed ved ægteskabsbrud, og det umiddelbart virker som et retstomt rum for historikeren, behøver det ikke at have været tilfældet i samtiden. Mandens utroskab kan tænkes at have været reguleret af andre retssystemer.

»Um løn læghæ«: Den seksuelle forbindelse mellem ugifte

Den seksuelle relation mellem ugifte benævnedes *løn læghæ*, den seksuelle relation i det skjulte. Landskabslovene var eksplicite i deres formuleringer, at denne forbrydelse omhandlede en seksuel relation, hvor kvinden havde samtykket med *uilia sinum*.⁹⁰ Manden, der havde indgået den seksuelle relation med kvinden, blev gjort ansvarlig for retsbruddet og bødede for sin forbrydelse gennem en økonomisk kompensation til kvindens slægt. Kvinden skulle ikke betale bøde og blev dermed ikke tillagt et retsansvar. Hun blev dog holdt symbolsk ansvarlig, da hun med sin *vilje* havde handlet imod reglerne, hvorfor hun eksplicit blev nægtet adgang til bøden, formentlig som straf for sin overtrædelse, da hun, som flere af lovene fremhævede, selv havde forgjort sin ret.⁹¹

88 Begrebet er hentet fra Jacobsen (1995), s. 38f.

89 GDD, nr. 72, s. 119.

90 DGL I, 1, SkL 219, s. 175f; DGL I, 2, AS 129, s. 644; DGL V, EsL III, 38, s. 313f; DGL VII, AO III, 15, s. 84; DGL VIII, ÆR 165, s. 80; DGL II, JL II, 18, s. 171ff.

91 I EsL kunne hendes værger dog vælge at lade hende få bøden (DGL V, EL III, 38, s. 313f). Først i Forordningen mod utugt af 1617 begyndte man at straffe kvinden for den førægteskabelige kønsforbindelse, dog skulle hun kun betale den halve bøde i forhold til manden (Forordning af 12. okt. 1617, art. 1, Corpus constitutionum Daniæ, s. 515). Kvinden skulle betale 6 rigsdaler og manden 12, hvilket var høje bøder, svarende til værdien af henholdsvis omtrent to køer (6) og en hest (12) (Telste (1993), s. 48; Ingesman (2007), s. 331).

Den seksuelle relation mellem ugifte havde karakter af at være en verdslig overtrædelse imod værgen eller giftermålsmanden, der modtog en økonomisk kompensation i form af en bøde fra den mandlige part. At man modtog en økonomisk kompensation, viser, at kvindens og hendes frænders ære var blevet berørt af den seksuelle akt. At kvinden ikke skulle betale bøde, antyder, at hun ikke kunne krænke mandens eller mandens slægts ære. Han krænkede derimod hendes ære og blev dermed betragtet som den aktive part både i den seksuelle akt og i juridisk sammenhæng, hvor han fik et strafansvar. Bøden, han betalte, havde en dobbelt funktion, idet den dels kompenserede for æreskrænkelsen – og således skulle forlige de stridende parter – dels udgjorde erstatning for tabet af kvindens værdi på ægteskabsmarkedet. Frem for den seksuelle forbrydelse i sig selv straffede man således for krænkelsen af kvindens og hendes slægts ære og de efterfølgende økonomiske og sociale konsekvenser.

Lovene fremstillede her en forståelse af køn, hvor manden betragtedes som den aktive og ansvarlige part i den seksuelle handling. Kvinden havde et symbolsk retsansvar, da hun blev nægtet adgang til bøden på grund af sit samtykke til samlejet. Samtykket var ikke helt uinteressant for lovgiverne, da det blev eksplicit fremhævet i lovene, men altså uden direkte sanktioner. Parallelt hermed kan det endvidere konstateres, at kvindens frænder kunne stævne en mand for lønleje, selv om hun nægtede at have haft samleje med manden.⁹² I denne forbindelse var kvindens egen vilje uden betydning, og hun fremstilledes som et retsobjekt. Desuden ses, at kvindens seksualitet var koblet til ære i en helt anden grad end mandens – hans ære blev ikke umiddelbart berørt af den seksuelle handling. Endelig sås en sammenhæng mellem den kvindelige seksualitet og den mandlige ære, da kvindens slægts ære (den mandlige værg) blev krænket via hendes forbudte seksuelle relation før ægteskabet. Denne forestilling om de seksuelle forskelle mellem kønnene var således med til at forme et organiseret fokus for reguleringen, hvor det udelukkende var kvindens frænder, der modtog kompensation.

Afslutningsvis er det værd at bemærke, at der kan konstateres en forøgelse af bøden fra 6 mark i de sjællandske love og SkL til 9 mark i JL.⁹³ Bødestørrelsen var ikke tilfældig i landskabslovene, men

⁹² DGL II, JL II, 18, s. 171ff.

⁹³ 6 marks bøder: DGL I, 1, SkL 219, s. 175f; DGL VII, AO III, 15, s. 84; DGL V, EsL III, 38, s. 313f; DGL VIII, ÆR 165, s. 80. 9 marks bøde: DGL II, JL II, 18, s. 171ff.

afspejlede opfattelsen af overtrædelsens alvor.⁹⁴ Betød dette så en øget kriminalisering i JL, og var det et forsøg på at øge kontrollen igennem en stramning af reguleringen af de seksuelle relationer mellem ugifte? Her må betragtninger over bødens realværdi inddrages. I begyndelsen af 1200-tallet berettede Anders Sunesen, at »møntens værd ofte ændres og snart regnes ringere, snart dyrere«. ⁹⁵ Endvidere har forskningen generelt peget på en øget møntforringelse i løbet af 1200-tallet, hvorved bødens reelle værdi må være faldet. ⁹⁶ Poul Meyer mente dog, at selv om pengenes værdi var faldende igennem hele middelalderen, ændredes bødesatserne ikke, medmindre der blev udfærdiget helt nye bestemmelser. ⁹⁷ Derfor ser man fx de gamle tremarksbøder anvendt parallelt med den øgede brug af fyrremarksbøden, selv om tremarksbøden efterhånden havde en ringe realværdi. Alle landskabslovene fastholdt ofte bestemte bøder for forskellige forbrydelser, fx tremarksbøden for visse typer af ran. ⁹⁸ Derfor springer forhøjelsen af seksmarksbøden til 9 mark i øjnene. Denne fremhævelse af afvigelsen ved at sætte yderligere begrænsninger på, hvad loven kunne acceptere som social adfærd, var formentlig et forsøg fra lovgivernes side på at forme og gennemtvinge en specifik kønsforbindelse, nemlig ægteskabet. Det er formentlig også i denne sammenhæng, man bør indlæse indførelsen af arveretlige sanktioner i forbindelse med kvindens ægteskabsbrud eller førægteskabelige seksualitet. Arvereglerne tillagdes – i overensstemmelse med kanonisk ret – en strafvirkning, der skulle begrænse de ulovlige seksuelle relationer.

De danske landskabslove behandlede endvidere seksuelle relationer mellem ugifte fra forskellige sociale lag fx mellem træl og fri kvinde, eller trælkvinde og fri mand, ⁹⁹ samt samleje med anden mands tjenestepige/trælkvinde. ¹⁰⁰ I denne forbindelse forholdt landskabslovene sig ikke til kvindens samtykke, som dermed var uden betydning. Overtrædelsen blev straffet med bøde, der varierede i størrelse, fx efter

94 Bødesystemet var bl.a. indrettet efter »tolvtalssystemet«. Den almindeligste var 3 mark penge eller multipla heraf, især 6, 9 og 12 mark (Meyer (1957), s. 527).

95 DGL I, 2, AS 65, s. 556: »Quia sepe monete precium variatur et modo vilior et modo carior reputatur«.

96 Fenger (1985), s. 248.

97 Meyer (1957), s. 530.

98 Se fx DGL I, 1, SkL 167, s. 134; DGL II, JL II, 46, s. 220.

99 DGL VIII, YR, 86:13, s. 348.

100 DGL I, 1 SkL 220, s. 176: »huskunu annærs manz« (anden mands tjenestepige). DGL I, 2 AS 130, s. 646: »siquis ancillam oppresserit alienam ...« (om nogen beligger anden mands trælkvinde/tjenestepige).

tenestepigens placering i husholdet.¹⁰¹ Retsbruddene var hermed konstrueret som en forbrydelse, begået af mand mod anden mand, og set som simpel krænkelse af den forurettede husbonds ejendom.

Klassificering og stigmatisering

Stramningen i JL over for den seksuelle relation mellem ugifte førte til en klassificering af kvinden. I SkL sås ikke en sproglig differentiering mellem kvinder eller i antallet af gange, kvindens værge kunne modtage bøde for forbrydelsen.¹⁰² Havde der kunnet observeres en begrænsning på antallet af bøder, en slægt kunne modtage for en kvinde, ville dette have indikeret en implicit inddeling af kvinder i uberygtede og berygtede. Men der var ikke i denne forstand tale om hverken en klassifikation eller en hierarkisering af kvinder.

Jørgen Olrik har i den danske oversættelse af Anders Sunesens Parafraze af Skånske Lov (AS) set en skelnen mellem kvinder i forbindelse med reguleringen af den førægteskabelige kønsforbindelse, idet han har oversat *virgo* til mø (seksuelt uberørt (jomfru) eller ugift ung kvinde) og *soluta* til en berygtet kvinde.¹⁰³ Imidlertid skal man være opmærksom på, at *solutus/-a* i en middelalderlig kontekst kunne have betydningen »ugift« eller tidligere gift,¹⁰⁴ hvor der således ikke skelnedes mellem berygtede eller seksuelt uberørte, men derimod mellem forskellige stadier i kvindens livscyklus. Ugifte kvinder (*solutae*) henviste formentlig til ældre uberørte kvinder og enker. I AS er disse to kategorier af kvinder sidestillede, da der ikke sås en begrænsning på bøden i forbindelse med en *soluta*, hverken i antal eller i størrelse. Dette kunne indikere, at der var tale om en distinktion mellem jomfruer/ugifte unge kvinder og ugifte ældre kvinder/enker og ikke en værdiladet differentiering mellem uberygtede og berygtede.

I JL sås en reel stramning, da der nu kun kunne modtages bøde én gang for en kvinde. Hvis hun flere gange havde haft en ulovlig kønsforbindelse, havde værgen således ingen muligheder for at få kompensation for hendes tabte værdi på ægteskabsmarkedet. JL klassificerede således kvinder i et hierarki, hvor den enkeltes seksuelle handlinger

101 »Trælleretten« differentierede fx imellem en trækvinde, der hverken maledede eller bagte, hvor man bødede 6 øre, og for tjenestepige 2 øre, dvs. bødestørrelsen afhang af pigens placering og hverv i husholdet (DGL VIII, YR, 86:13, s. 348).

102 DGL I, 1, SkL 219, s. 175f.

103 DGL 1, 2, AS 129, s. 645. Erik Kroman har ligeledes oversat *virgo* til mø og *soluta* til berygtet i sin oversættelse af AS (Danmarks Gamle Love, AS 129).

104 Tak til Michael H. Gelting for at have gjort mig opmærksom på denne detalje.

fik konsekvens for hendes juridiske status. Mandens ansvar havde hele tiden drejet sig om kvindens ære eller i sidste ende hendes mandlige slægtninges ære. Begrænsningen på antallet af bøder betød en markant devaluering af den én gang beliggede kvinde og en fremhævelse af den uberørte kvinde, jomfruen. Dette viser endvidere, at mandens retsansvar nu blev betinget af kvindens ærbarhed.

»*Uarþær kunu i lønd tækin*«: *De kønsspecifikke karaktertræk*

Et væsentligt træk ved tidens juridiske perception af kvinden var passivitet. Det passive element lå til dels i, at hun i forhold til mandens slægt var ansvarsfri og ikke skulle betale en økonomisk kompensation i forbindelse med den ulovlige seksuelle relation mellem ugifte. Desuden beskriver lovtjekterne oftest kvindens andel i den seksuelle handling i sprogligt passive former, således at det var kvinden, som blev taget: »*Uarþær kunu i lønd tækin ...*«, men at hun dog aktivt samtykkede.¹⁰⁵ Det maskuline karaktertræk var derimod at være aktiv både i den seksuelle handling og i juridisk sammenhæng i forbindelse med retsbrudsansvar.¹⁰⁶ At ansvar og skyld var baseret på opfattelsen af forholdet mellem kønnene i den seksuelle akt, var forskelligt fra kirkens opfattelse af, at skyld var afledt af det enkelte menneskes motivation for handlingen. Det fremgik dog, at kvinden var betragtet som skyldig i brud mod reglerne i lovene, da hun havde handlet med sin vilje, hvorfor hun, som nævnt, blev nægtet adgang til boden. Denne komplekse situation, hvor kvinden efter samtykke var skyldig, men uden håndgribeligt ansvar, indikerer, at kanonisk rets skyldprincipper blev integreret i en dansk juridisk kontekst, hvor den seksuelle forbrydelse mellem ugifte i høj grad handlede om krænkelse af kvindens slægts ære. Tilstanden afspejler et møde mellem to systemer, hvoraf det ene tog udgangspunkt i principper baseret på kollektivet (slægten), mens det andet udgik fra kirkens mere individualistiske syn. Det er dog vigtigt at påpege, at kirkens fokus på individet i retlige og skyldsmæssige sammenhænge – et

105 Se DGL I,1, SkL 219, s. 175f: »*bliver kone taget i løn ...*« (min kursivering). I Flensborg Stadsret skrives eksplicit, at *quinnæ lokkæls* (kvinde lokkes). Kvindens formodede passive rolle bliver tydeliggjort: Hun lokkes af manden (Danmarks gamle Købstadslovgivning I, Flensborg Stadsret [o.1300], art. 78) I EsL ses dog ét eksempel på, at kvinden omtales som den aktive: »Um kunæ *takær* enløp man« (hvis en kone tager en elsker). DGL V, EsL III, 38, s. 313f.

106 At mænd var aktive og kvinder passive i den seksuelle akt, var en fremherskende opfattelse i den middelalderlige forestillingsverden. Dette allestedsnærværende syn på den seksuelle orden kom fx til udtryk og blev forstærket i medicinske fremstillinger og teologiske skrifter m.m. (Murray (2005), s. 146).

fokus som fik kvinden ind på den retlige scene – bør ses parallelt med kirkens anerkendelse af slægtens eller forældrenes kontrol, fx i forbindelse med ægteskabet. Dette afspejles i kravet til det dobbelte samtykke i ægteskabet, fra parret og fra forældrene, hvor det sidste havde sit afsæt i Dekalogens fjerde bud: »Du skal ære din fader og din moder«, der bekræftede slægtens rolle. Ægteskabet var dog gyldigt, hvis blot parret havde samtykket, men skete det uden forældrenes samtykke, anbefalede kirken sanktioner, hvor arvereglerne blev givet en strafvirkning. Denne sanktionsform blev netop implementeret i dansk lovgivning. I forbindelse med integreringen af kirkens samtykketkriterium i JL foreskrives det fx, at et ægteskab indgås med parrets gensidige samtykke samt forældrenes.¹⁰⁷ Hvis kvinden gifter sig uden forældrenes samtykke, fortaber hun sin hovedlod eller i det mindste brugsretten til sin arv. Denne bestemmelse har tidligere været læst af Thyra Nors som udtryk for en konflikt mellem gejstlige og verdslige normer, der er endt med et kompromis, idet kirken har fået indføjret, at ægteskabets gyldighed også kræver parrets samtykke, og hvor forældrenes accept er tilføjet som et krav fra den verdslige øvrighed.¹⁰⁸ Tolkningen har rødder i 1980'ernes konflikttænkning og Georges Dubys værker om brydningen mellem religiøse og sekulære ægteskabsmodeller i middelalderens Europa.¹⁰⁹ I en senere artikel fremhæver Nors imidlertid, at kirken og den verdslige øvrighed havde sammenfaldende interesser i forbindelse med ægteskabet, trods uoverensstemmelser vedrørende ægteskabets formation. Den begrænsning af kredsen af arvinger, som kirkens ægteskabspolitik medførte, blev således en strategi for aristokratiet til at afgrænse slægten på, inden for det bilaterale slægtskabssystemets uigennemtsigtige netværk. Herigennem kunne man skabe et mere stabilt styre/samfund.¹¹⁰ Kirkens tænkning om slægtens eller forældrenes centrale rolle i forbindelse med ægteskabets konstituering, var på linje med verdslige interesser, og kom således formentlig til at styrke slægtens rolle i en periode, og ikke, som flere forskere har hævdet, til at svække den.¹¹¹

Opsummerende kan man fremhæve to aspekter af reguleringen af frivillige seksuelle relationer: 1) Sanktioner gennem arvereglerne, specielt kvindens fortabelse af brugsretten til sin arvejord, var en mekanisme, der skulle begrænse især kvindens seksualitet. Bøden var derimod rettet mod manden, hvorigennem hans seksualitet forsøgte

107 DGL II, JL I, 33, s. 82ff.

108 Nors (1986).

109 Georges Duby 1978, 1-11. Se også Goody (1983), *passim*.

110 Nors (2000), s. 62.

111 Se fx Duby (1978).

inddæmmet og kontrolleret. 2) Friholdelse for ansvar synes at have været knyttet til kvindens civilstand. Kirken ønskede, at ethvert menneske skulle kunne gøres ansvarligt for sine handlinger. Denne idé påvirkede lovgivningen i forbindelse med forbrydelser, der involverede kvinder, som befandt sig inden for den ægteskabelige stand, hvor kvinden fik et retsansvar i forbindelse med de to forskellige typer af ægteskabsbrud, hor og bigami. Køn var dermed konstrueret hierarkisk på grundlag af ære og ansvar, ikke blot mellem kønnene, men også – og særligt – inden for kvindekønnet.

»*Of kunæ wrthær wald takæn, quinne tæcht*«: *Voldtægt*

Voldtægtsbestemmelserne i de danske landskabslove er vanskelige at arbejde med, da de rummer både relikter og spor af nyere tiltag. Det fremgår eksplicit, at forbrydelsen i ældre tid har været underlagt hærværk, hvilket bl.a. kommer til udtryk ved, at voldtægt omtales som *hæruirki*,¹¹² men også ved den dobbelte 40 marks bod, som var den almindelige straf for forbrydelser, der kunne lægges ind under hærværk.¹¹³

Hærværk omhandlede i ældre tid husfredskrænkelser, dvs. en indtrængning i hjemmet samt vold begået af grupper, hvor krænkelserne var af husholdet og ikke af individet.¹¹⁴ Alle lovene omtaler dog voldtægt som en selvstændig forbrydelse uafhængig af hærværksbetingelserne. For eksempel fremhævede SkL, at forbrydelsen kunne være begået ude eller hjemme: »a marko ... ællær i husum hema«,¹¹⁵ hvilket rummer en eksplicit distancering fra de termer, der tidligere kvalificerede begrebet hærværk.

Den danske retshistoriker Poul Johs. Jørgensen mente, at årsagen til, at voldtægt for en tid kunne indbefattes under hærværk, var, at voldtægt i ordets nuværende betydning ikke så meget kom i betragtning som en selvstændig strafbar handling, men som en omstændighed, der kunne ledsage kvinderov, samt at det strafbare i sidstnævnte forhold ikke lå i den krænkelser, der overgik kvinden, men i krænkelserne af hendes slægtninge, der rådede for hendes giftermål. Kvinderov kunne nemlig godt foreligge, selv om hun havde samtykket, det sidste var uden retlig betydning. Bestemmelserne om voldtægt var således konstrueret

112 DGL I, 1, SkL 218, s. 174f.

113 Jørgensen (1928), s. 45-47; Ingesman (2007), s. 338, note 31.

114 Jørgensen (1928), s. 39.

115 DGL I, 1, SkL 218, s. 174f: »på marken ... eller hjemme i huset« (min kursivering).

som et ejendomsbrud, begået af en mand, der stjal en anden mands kvinde (ejendom), ikke som en voldshandling rettet mod et individ (kvinden).¹¹⁶ Sex blev her betragtet eller fortolket som en form for vare; det bærende tema var tyveri mere end en personligt traumatiserende krænkelse.

Som Jørgensen også konstaterede, syntes dansk ret på landskabslovenes tid imidlertid generelt at have forladt dette standpunkt, idet loven beskrev voldtægt som en selvstændig forbrydelse, der var rettet mod kvinden og begået uden hendes samtykke.¹¹⁷ Således foreskrev hovedparten af lovene, at provenuet af de 40 marks bod til værgen skulle overgives til den krænkede kvinde, hvilket fremhæver kvinden som et retssubjekt. Endnu en 40 marks bod skulle gives kongen *pro violacione justicie* (for krænkelse af lov og ret),¹¹⁸ hvilket understreger forbrydelsens alvorlige karakter og viser, at forbrydelsen på landskabslovenes tid både var et 'privat' anliggende og et 'offentligt'. Der synes således at være sket en bevægelse fra kompensation til husholdet, hvor kvinden blev betragtet som et objekt, til en kompensation overrakt til værgen og givet til kvinden, hvormed der ses en bevægelse mod en subjektivering af kvinden i retlig henseende. En direkte subjektivering skete dog ikke, da bøden ikke blev givet direkte til kvinden.

I forbindelse med diskussionen om det subjektive retsansvar pointerede Stig Iuul, at hvis formuestraffen fastsattes til forbrydelse af hovedlod frem for en 40 marks bod, ville der være tale om en større grad af subjektivering af retsansvaret og en øget beskyttelse af retsbryderens slægtninge.¹¹⁹ Denne sondring skal formentlig forklares ud fra Iuuls forståelse af udredning af bod, hvor man som hovedregel hæftede med hele familieformuen for de private krav, indtil retsbryderen var udskiftet fra fælliget, dog således, at deliktansvaret i en række tilfælde blev modificeret, så det ikke kunne overstige retsbryderens andel i fælliget. Dette princip stod ved magt igennem hele middelalderen.¹²⁰ I forbindelse med udredning af bod i AS ses imidlertid, at det var retsbryderen, som hæftede for forbrydelsen, således at en »... uskyldig mand ikke skulle tynge for skyldig mands handlinger, og for at forbryderen alene

116 Jørgensen (1928), s. 46. I AS ses en bestemmelse, hvor netop bruderov og kvinderov (bortførelse) bliver knyttet til hærværksbestemmelserne. I denne paragraf ses ingen kobling til seksuel vold, og kvindens samtykke er ikke relevant. Kapitlet handler krænkelse af husbondens ejendom (DGL I, 2, AS 61, s. 552). Se også DGL II, JL II, 29, s. 195ff.

117 DGL I, 1, SkL 218, s. 174f; DGL I, 2, AS 128, s. 644; DGL VII, AO III, 14, s. 82f; DGL V, EsL II, 20, s. 94f. For samme tolkning, se Jørgensen (1928), s. 47.

118 DGL I, 2, AS 128, s. 644.

119 Iuul (1940), s. 49.

120 Iuul (1940), s. 98, 141.

skulle bære den straf, der skyldtes hans brøde, og gerningsmanden alene skulle straffes for sine overtrædelser«,¹²¹ selv om Anders Sunesen gjorde opmærksom på, at retsforholdene før havde været anderledes fx i forbindelse med mandebod, hvor det kun påhvilede retsbryderen at udrede den første del af bøden. Derefter havde han lov til at kræve den anden del af de fædrene frænder og den tredje og sidste del af de mødrene frænder (også betegnet ættebod).¹²²

Princippet om, at alene den skyldige skulle stå til ansvar for sine forbrydelser, forsøgtes således implementeret i AS. Det lod sig dog ikke gennemføre. For det første blev det kollektive ansvar for slægtens medlemmer i forbindelse med bidragspligt med hensyn til udredelsen af mandebod først afskaffet definitivt efter udgangen af middelalderen.¹²³ Og for det andet, som påpeget af Iuul, hæftede hele fælliget for den skadelidtes krav (hvis retsbryderen var medlem af et fællig). Kun i relation til det offentlige skete en begrænsning af ansvar til retsbryderens hovedlod.¹²⁴

I JL ændredes strafformen. Bøden blev afskaffet og erstattet af idømmelse af fredløshed.¹²⁵ P. Johs. Jørgensen mente, stik modsat, at den dobbelte 40 marks bod afløste strafformen fredløshed inden for hærværksbestemmelserne, hvorfor JL afspejlede en ældre retsorden.¹²⁶ Jeg mener dog, at fredløshed i JL bør anses som en ny tilføjelse til voldtægtsbestemmelserne.¹²⁷ Dansk forskning har peget på, at den tiltagende indførelse af bødesystemet, der kan observeres i landskabslovene, bærer præg af kirkelig indflydelse.¹²⁸ Kirken forsøgte at omdanne de gamle regler om deliktansvar – eller populært sagt: At man kunne

121 DGL I, 2, AS 45, s. 524: »... ne pro facto nocentis innocens grauaretur, et vt solus delinquens penam suo delicto debitam sustineret, et solus auctor pro suis excessibus puniretur«.

122 DGL I, 2, AS 45, s. 524.

123 Iuul (1960), s. 105.

124 Se DGL I,1, SkL 141, s. 108ff. Se endvidere Jørgensen (1972), s. 260-66.

125 DGL II, JL II, 17, s. 168ff.

126 Jørgensen (1928), s. 39. At man anvender forældede strafformer eller former for bevisførelse, er ikke særegent. Lovgiverne i EsL gør brug af den forældede procesform »jernbyrd« (DGL V, EsL II, 50-51, s. 148ff), hvilket kan læses som en ny tilføjelse, formentlig i mangel på en bedre term. Kapitlet foreskrev, at sagsøgte kunne opnå en udsættelse af sagen ved at tilbyde jernbyrd. Der står imidlertid ikke ét ord om, at jernbyrden faktisk blev gennemført. Man kan tænke sig, at det var, hvad man på engelsk kalder *a wager*, en højtidelig ed om egen uskyld. Dvs., sagsøgte stod så fast på sin påstand, at han hævdede at ville bære – glødende – jern for den, hvis dette retsinstrument stadig havde været i kraft. Under indtryk heraf fik han bevilget udsættelse. Det er formentlig en henvisning til ældre praksis, hvoraf man ikke kan udlede, at jernbyrd stadig forekom.

127 Samme tolkning anlagde Kroman (1948), s. XLVII.

128 Iuul (1940), s. 97f.

betale sig fra ugerninger. Det skete som led i den kirkelige fredsideologi, der på forskellige måder blev implementeret i samspil med eliten i Valdemarstiden.¹²⁹ I lovgivningen skete bl.a. revisioner vedrørende blodhævn. Ændringen af strafformen til fredløshed i forbindelse med voldtægt (fra *bodemål* til en forbrydelse, der ikke kunne kompenseres for via bøde – *orbodemål*) signalerede tydeligt en skærpelse af reglerne. Denne type straf, der indebar, at retsbryderen var retsløs, og at enhver straffrit kunne dræbe ham, blev anvendt ved meget grove forbrydelser. Sådanne skærper, som ses i stigende omfang i det 13. århundrede,¹³⁰ afspejler en bevidst retspolitik over for forbrydelser, som øvrigheden fandt særligt grove, fordi de modvirkede det almindelige ønske om fred og stabilitet, som ikke mindst kirken stod for.

Voldtægt bevægede sig således fra at befinde sig inden for både den private og den offentlige sfære, hvor der delvis kunne kompenseres for forbrydelsen gennem et økonomisk forlig mellem de involverede parter, til at blive et rent 'offentligt' anliggende.¹³¹ I JL antydedes bl.a., at kongen kunne fuldbyrde en fredløshedsdom ved at lade den dømte henrette, hvilket blev klart fastslået i forordningerne af maj 1284.¹³² Endvidere sås, at det var kongen, der havde beføjelsen til at løse den fredløses dom ved det såkaldte *fredkøb*, som dog skulle gøres med frænders samtykke, hvilket vil sige, når der var nået forlig mellem den fredløse og den krænkede eller den krænkedes slægt.¹³³ Jeg mener derfor, at fredløshed som strafform bør læses som et af de første udslag af den voksende kongemagts og kirkemagts ønske om at befæste retsordenens autoritet ved at skride ind over for retsbrud, der, som Meyer påpegede, efter nyere opfattelse betragtedes som en krænkelse af samfundet som helhed. Det var en tidlig bevægelse fra en mere lokalpræget, konfliktløsende ret hen imod en mere kongeligt dirigeret, straffende og disciplinerende ret.¹³⁴ Udviklingen manifesterede sig dog først for alvor i det 17. århundrede.¹³⁵

129 Gelting (1999), s. 105, 107ff.

130 I en nordisk kontekst har flere forskere påpeget, at beskyttelse af kvinder – som en del af fredspolitikken – bør ses som en led i fejdekontrollen snarere end en beskyttelse af kvindens seksuelle integritet (Sjöholm 1988, s. 174; Jansson (2002), s. 294; Ekholst (2009), s. 251).

131 Der synes dog at have eksisteret to parallelle retssystemer, da man implicit henviser til, at hvis kvinden ikke fik medhold i sin anklage, mistede hun og hendes slægt muligheden for bøde. Endvidere mistede hendes slægt muligheden for at rejse en æreskompenserende sag for et ulovligt seksuelt forhold – lønleje.

132 DGL II, JL III, 23, s. 400ff; Meyer (1959), s. 592f.

133 Meyer (1959), s. 595.

134 Se Meyer (1959), s. 592-595.

135 Allerede i Abels forordning fra 1251 ses en lovgivningsmæssig udformning af en

I JL fik kvinden endvidere mulighed for at stævne sin gerningsmand på *kirki stæfnæ* og derefter på tinge. Hvis hun var gravid, havde man dog ifølge loven grund til at betvivle hendes udsagn. Flere forskere har påpeget, at den middelalderlige medicinske opfattelse var, at en kvinde ikke kunne blive gravid, hvis hun ikke havde nydt samlejet. Tvivlen kunne således bygge på det ræsonnement, at hvis den voldtagne kvinde var blevet gravid, måtte hun have fået orgasme, og samlejet havde derfor næppe fundet sted uden hendes samtykke.¹³⁶ De danske landskabslove var dog ikke entydigt båret af dette syn. SkL beskriver i visse manuskripter, at hvis voldtagen kvinde døde i barselseng, kunne hendes frænder rejse sag for manddrab, da hun ikke havde indvilliget i samlejet; havde hun derimod samtykket til samlejet, kunne frænderne kun rejse en lejermålssag.¹³⁷ En anden forklaring kunne efter min opfattelse være, at lovene var påvirket af kanonisk rets opfattelse af sammenhængen mellem samtykke og modstand. Manglende eller udokumenteret modstand kunne opfattes som en stiltiende accept og dermed samtykke til den seksuelle akt. En senere påstand om voldtægt var dermed mistænkelig og i hvert fald vanskelig at bevise.

Hvis sagsøgte gik fri, mistedes muligheden for bøde, og slægten kunne efterfølgende ikke rejse sag for *læghær witæ*, dvs. en førægteskabelig seksuel relation. Her ses tydeligt samtykkets centrale placering i konstruktionen af voldtægtsforbrydelsen. Hvis sagsøgte ikke kunne blive anklaget for voldtægt, måtte kvinden have samtykket, og den logiske konsekvens af dette ræsonnement var, at det seksuelle forhold måtte være foregået med kvindens samtykke.¹³⁸ At lejermålssag ikke kunne rejses, beroede på det juridiske princip om, at var sagsøgte frikendt ved et større bevis, sandemandsbeviset (nævnsafgørelse) for voldtægt, så kunne der ikke rejses sag til et mindre bevis, her kønsed (slægtninges edsvorne udsagn), for lejermål.¹³⁹

Kvindens anklage mod manden skulle ske straks efter, at hun var undsluppet gerningsmanden. Dette hænger formentlig sammen med lovens udvikling af bevisbyrde for de forskellige forbrydelser. Man har antagelig gået ud fra, at der ville være synlige tegn på voldtægten, hvis

strafferet, der forudsatte en kraftigere indgriben i strafferetsplejen fra kongens side ved bl.a. at sætte strafammen for voldtægt til livsstraf samt fortabelse af hovedlod til kongen (Danmarks Rigslovgivning indtil 1400, Abels Forordning, Text I, 17, Text II, 15. Se Ingeman (2007), s. 331.

136 Garton (2004), s. 72. Saunders (2001), s. 29.

137 DGL I, 1, SkL (Till. V.2) s. 446.

138 DGL II, JL II 17, s. 168ff.

139 Iuul (1945) III, s. 154.

forbrydelsen lige var begået. I EsL fremhæves det endvidere, at hvis to vidner hørte hende råbe, eller de så forbrydelsen, skulle den sagsøgte underkaste sig afgørelse ved nævn. Hvis kvinden ikke havde råbt, så kunne han give tre *tyloters* ed (udsagn fra karaktervidner) som bevis for sin uskyld.¹⁴⁰ I relation hertil formulerede kanonisten Johannes Teutonicus i forbindelse med sin diskussion om samtykkets placering i voldtægtsforbrydelsens konstruktion, at kvindens manglende samtykke viste sig ved hendes modstand. Hun skulle have protesteret højlydt under akten. Stilhed under handlingen blev derimod betragtet som et samtykke.¹⁴¹

Omdrejningspunktet var således kvindens samtykke, vilje og intention.¹⁴² Det manglende samtykke gjorde hende skyldfri, og derfor kunne hun modtage compensation for den ærekrænkende handling. Noget tilsvarende sås i JL i bestemmelserne om, hvorledes ægteskabet skulle konstitueres. Heri nævnes, at hvis datteren havde samtykket uden rette værges vilje, skulle værgeren have rådighed over hendes ejendom, hvormed hun mistede brugsretten til sin arv. Til gengæld hed det også: »Gangær kunæ wald yuær. Hauæ ækki for thy tapæth sint gotz«. ¹⁴³ Straffen eller strafvirkningen, som blev tillagt arvereglerne, var i enhver henseende betinget af, om kvinden havde samtykket eller ej. Hermed bliver viljen bag handlingen central for konstruktionen af bestemmelsen.

Der skelnedes ikke mellem kone, mø og berygtet kvinde i landskabslovene i forbindelse med voldtægtsreguleringerne, men mellem fri, som var beskyttet af lovene, og ufri, hvor lovene generelt ikke definerede sanktioner. Visse kategorier af kvinder nød altså ingen lovbeskyttelse mod voldtægt. VsL omtalte dog undtagelsesvis sanktioner vedrørende voldtægt mod trælkvinder i form af en tremarksbøde for krænkelse af anden mands ejendom.¹⁴⁴

140 DGL V, EsL II 20, s. 94f.

141 Brundage (1987), s. 396. Råbet (*clamor*) var et velkendt indicium for bl.a. voldtægt og kendes fra mange forskellige juridiske systemer, men også Bibelen, 5. Mos 22:27.

142 I relation til konstruktionen af voldtægt i det engelske lovmateriale beskriver Kim M. Phillips, hvorledes samtykket også var en del af definitionen af voldtægt i forbindelse med de engelske juridiske diskurser fra det 12. til det 15. århundrede, men hun ser i modsætning til min analyse ikke samtykket, men derimod kroppen som det centrale i definitionen af voldtægt: »... rape in the language of English common law ... was above all a crime written on the body«. Tolkningen indebærer bl.a., at loven fremsatte krav om fysiske beviser som mærker og sår efter forbrydelsen (Phillips (2000), s. 125).

143 DGL II, JL I, 33, s. 82ff: »Bliver kvinden voldtaget, har hun ikke af den grund forspildt sit gods«.

144 DGL VIII, YR 86:15, s. 348.

Bødens størrelse samt beskrivelsen af, at forbrydelsen var foregået som viljesværk, indikerer, at der også var tale om æreskrænkelser, dvs. voldtægt mod anden mands trælkvind skal tillige ses som krænkelser af husbondens symbolske magt.¹⁴⁵ Om der forelå samtykke eller ej, var uinteressant; kvinden blev fremstillet som et passivt objekt eller som mandens ejendom. Der fandtes ingen straffebestemmelser for overgreb mod egen træl, dvs. trælkvinden var ubeskyttet over for både husbonden og hans sønner. Det bekræftes igen, at kvinders civilstatus var central for deres juridiske rettigheder, myndighed og kompetencer.

Forholdet mellem verdslig og gejstlig jurisdiktion

Kanonisk ret påvirkede konstruktionen af de forskellige seksuelle forbrydelser, bl.a. i forbindelse med arveretlige sanktioner; den manglende mulighed for skilsmisse i forbindelse med hor (hvor lovene kun tillod separation); i relation til voldtægt som kønskrænkende adfærd rettet mod kvinden; samt en begyndende brug af det subjektive skyldprincip, hvor både mand og kvinde i tilfælde af bigami blev tildelt et retsansvar.

Biskop Anders Sunesen anførte i sin lovparafrase, at menneskelig lov var underkastet guddommelig lov i bedømmelse af sagsforhold om ægteskab, hvilket betød, at sådanne skulle underkastes kirkens, og ikke tingets eller den verdslige domstols afgørelse.¹⁴⁶ Ved hor eller utroskab lå forbrydelsen imidlertid ikke udelukkende til undersøgelse og bedømmelse hos gejstlig jurisdiktion. Som tidligere forklaret anerkender lovene selvtægt som lovlig i forbindelse med denne forbrydelse: Ægtemanden hjemles ret til at dræbe både sin hustru og hendes elsker, hvis han griber dem på fersk gerning, trods det forhold, at både kirken og dens jurister og kongemagten forsøgte at bekæmpe selvtægt. Overtrædelsen kunne kun begås af hustruen og var konstrueret som en krænkelser af ægtemanden og ikke af ægteskabsinstitutionen. Man kan her tale om en konkurrence mellem verdslig og gejstlig jurisdiktion, eftersom denne type af sager efter kanonisk ret burde underkastes kirkerettens undersøgelse og afgørelse. Accepten af hævnretten markerer tillige en konkurrence mellem den offentlige (kongemagten) og den private ret. Hævnretten blev modsvaret af den offentlige strafammes udformning, specielt for så vidt brugen af fredløshed erstattede bodsbetaling. Lovene afspejler på andre områder en accept

¹⁴⁵ Nevéus (1979), s. 40.

¹⁴⁶ DGL AS I, 2, 127, s. 642, 644.

af gejstlig jurisdiktion over ægteskabet, idet man følger kanonisk rets anbefalinger vedrørende ægtemandens ret til at forstøde hustruen. Der kunne alene opnås tilladelse til separation (fra seng og bord), ikke skilsmisse, hvilket betød, at hverken ægtemanden eller den forstødte hustru kunne gifte sig igen. Ønskede de skilsmisse, fremgår det eksplicit af lovene, at afgørelsen faldt under gejstlig jurisdiktion, hvilket viser lovenes accept og hævvelse af ægteskabets uopløselighed.

Lejermål var konstrueret som en forbrydelse imod kvindens giftermålsmand, begået af den mandlige elsker mod kvindens værge, ikke som en seksuel forbrydelse. Lovene varetog således civilretlige spørgsmål og konsekvenser ved forseelsen. Bøden kan ses som erstatning for tab af ære, men også som en etablering af mandligt ansvar og som en forsørgelsesaftale, der skulle kompensere for værgens økonomiske tab i forbindelse med et senere ægteskab og evt. ved et barn – et muligt resultat af den ulovlige seksuelle relation – hvor forsørgelsespligten hvilede på værgen.

I JL's bigamiregulering foreskrives, at sagsforhold vedrørende ægteskabet afgøres ved kirkeretten; herefter tog verdslig ret stilling til civilretlige spørgsmål i forbindelse med ægteskabets opløsning, såsom opløsningen af formuefællesskabet og børnenes arveret. Endvidere følges kanonisk rets anbefalinger om sanktioner over for den skyldige part i form af straf på arv.

Behandlingen af voldtægt viser en bevægelse fra at forbrydelsen sås som rettet mod husbondens ejendom (hærværk) hen imod en opfattelse af voldtægt som en seksuel forbrydelse. Forbrydelsen bevægede sig fra den privat sfære til den offentlige, og strafammen indikerede, at kongens magtposition var ved at blive retligt befæstet. En parallel udvikling skete i hele det romersk-katolske område, hvor kongemagterne skulle og ville fremstå som garant for freden og som beskytter af de svage: kvinder, børn, fattige osv.

Kirkeretten og de kirkelige domstole forudsættes således i landskabslovene. Spørgsmål vedrørende ægteskabets opløsning var underlagt gejstlig jurisdiktion, men de seksuelle forbrydelser, lejermål, hor og voldtægt, var også reguleret af verdslig ret, der imidlertid var under påvirkning fra kanonisk ret. Hele spørgsmålet om skyld, synd og bod for den seksuelle overtrædelse er imidlertid usynligt, da vi ikke har bevaret kildemateriale, der kan belyse denne dimension.¹⁴⁷ Et sådant

147 I visse af de svenske landskabslove ses fx, at manden i forbindelse med utroskab bliver pålagt en bod ved siden af bøden. Kvinden skal ikke betale bøde, men bliver pålagt bodsudøvelse (Korpiola (2005), s. 219f).

materiale ville formentlig kunne berette om en dobbelt jurisdiktion, en fordeling, hvor kirkeretten tog sig af selve sagsforholdet og den verdslige ret af de civilretlig konsekvenser; eller om to systemer, der eksisterede parallelt og var i konkurrence med hinanden.¹⁴⁸ Et eksempel fra landskabslovene kunne indikere noget sådant i forbindelse med hor. Det fremgår eksplicit, at »horkarlen« ikke skal begraves på indviet jord – på kirkegården – medmindre han når at skrifte, før han dør. I så tilfælde skal han begraves på kirkegården.¹⁴⁹ Dette peger på, at utroskab også handlede om synd, bod og tilgivelse, parallelt med krænkelse af husbondens ære og ejendom.

Sammenfatning

Intentionen med denne undersøgelse har været at nuancere det statiske billede af kvinden i middelalderen som retsobjekt underlagt de patriarkalske dominansstrukturer. Tesens belæg er de juridiske teksters dialogiske kvaliteter, nærmere betegnet den måde kanonisk rets skyldprincipper påvirkede konstruktionen af de seksuelle forbrydelser i landskabslovene. Kvindens manglende retlige status og hendes underordning i forhold til værgeren eller ægtemanden er i høj grad til stede i landskabslovene, især i forbindelse med de ejendomsretlige forhold. Fælliget med dets delvise samejreprincip kan dog opfattes som en ny retlig konstruktion, som integrerer begge køn. Dette kan tilskrives indflydelse fra den gejstlige ægteskabsmodel.

Reguleringerne vedrørende seksuelle forbrydelser blev påvirket af kanonisk rets skyldprincipper, baseret på individets frie vilje og det personlige ansvar. Kirken skelnede således ikke mellem kønnene, hvad angår retsansvar. Påvirkning fra skyldlærens retsprincipper ses i forbindelse med samtykkets centrale placering i forbrydelseernes konstruktion. Delagtighed afhang af, om man bevidst havde indvilget i overtrædelsen.

Særligt fremtrædende var påvirkningen fra kirkens skyldlære i bigamireguleringen, hvor subjektiv skyld sås som betingelse for ansvar. JL skelnede ikke mellem kønnene; var man vidende om, at man begik forbrydelsen, straffedes både mand og kvinde med fortabelse af arveret.

¹⁴⁸ Kirken skelnede mellem forbrydelser og synd, hvor førstnævnte faldt i den juridiske sfære, blev behandlet af kirkeretten og dømt efter kanonisk ret. Synder blev derimod behandlet i den sakramentale sfære, hvor den angrende kunne skrifte sin synd og herefter foretage forskellige bodshandlinger. Der mangler imidlertid forskning, der kan afklare forholdet mellem forbrydelser og synd. Var kirkerettens dom nok til at få syndernes forladelse, eller skulle der også udføres bodshandlinger?

¹⁴⁹ DGL I, 1 SkL 215 og 216, s. 172f.

I forbindelse med utroskab viste det juridiske kildemateriale to modsatte tendenser. På den ene side skete en subjektivering af ansvar hos kvinden, som brød loven. På den anden side ses en kønsasymmetri, der indikerer et stærkt patriarkalsk samfund, hvor hustruen ikke blev tilskrevet juridisk myndighed, da lovene ikke gav hende mulighed for at stævne sin mand for ægteskabsbrud.

Den seksuelle relation mellem ugifte var karakteriseret ved, at det primært var manden, der blev holdt ansvarlig igennem ydelse af en økonomisk compensation. Dog tillagdes kvinden et symbolsk ansvar ved eksplicit *ikke* at få adgang til bøden. Hun fik derimod adgang til en idømt compensation i tilfælde af voldtægt, hvor hun netop ikke havde samtykket.

Ved ikke-ægteskabelig kønsforbindelse blev manden set som den aktive part, og kvinden hovedsagelig som den passive. I disse forhold var kvindens ære i langt højere grad forbundet med hendes seksualitet, end mandens var. Koblingen mellem seksualitet og ære medførte klassificering af kvinder i et hierarki. Jomfruen blev fremhævet i forhold til den berygtede kvinde i JL, og den gifte kvinde – adelkone, i modsætning til slegfreden – indtog med sine ubetingede arverettigheder en privilegeret position som reel parthaver i fælliget.

Ved den legale konstruering af voldtægt som en selvstændig forbrydelse, adskilt fra hærværksforbrydelserne, optrådte skyld som et centralt begreb. Skyldlæren gav en ramme for at nytænke voldtægt, fra tidligere at have omhandlet husfredskrænkelser, til at se forbrydelsen som en krænkelse af kvinden, som ikke havde indgået den seksuelle relation med sin frie vilje og dermed heller ikke burde holdes ansvarlig. Endvidere sås, at bøden blev givet kvinden gennem værger, hvorved der skete en vis, relativ subjektivering af kvinden. Ydermere kunne kvinden ifølge JL rejse en voldtægtssag på tinge, hvilket ligeledes er en subjektivering af kvinden på det juridiske plan. Det stigende juridiske fokus på den personlige vilje fik – måske uden aktive intentioner i den retning – kvinden ind på den retlige scene. Formentlig handler disse voldtægtsbestemmelser om etableringen af »kvindefred«. Det var et forsøg på at begrænse fejdevæsenet parallelt med beskyttelse af kvindens kønsfrihed.

Også vedrørende skyld og ansvar nuancerer undersøgelsen den tidligere forståelse af kvinden som retsobjekt ved at påvise tilfælde, hvor hun blev holdt ansvarlig som selvstændigt subjekt. Særligt fremtrædende er denne udvikling for gifte kvinder. I modsætning hertil stod de ufri kvinder samt til dels de ugifte. Lovene betragtede disse

kvinders samtykke eller egen vilje som uinteressant, hvorved de blev fremstillet som passive retsobjekter eller uden juridisk kompetence og ansvar, underlagt husstanden eller værgeløshed. Dog bør JL's kapitel vedrørende en ugift kvindes ret til giftermål fremhæves. Her tilskrives netop en ugift kvinde en udpræget aktiv rolle som retssubjekt, selv om det stadig er en mand, i yderste fald kongen, der skal stå for giftermålet.

En hypotese for denne differentiering inden for kvindekønnet er, at netop ægteskabet var kirkens legitime, ja sakrosankte samlivsmode, som landskabslovene overtog som norm. Dette resulterede i en øget kriminalisering af de afvigende seksuelle former, hvilket bl.a. sås i JL ved en forhøjelse af bøderne for førægteskabelige kønsforbindelser. Afgivelsen tjente således til at gøre opmærksom på de værdier, man ønskede at fremme. Kvindens civilstatus bevægede sig inden for denne ramme mellem en førægteskabelig position, hvor hun optrådte som underordnet husstandens ansvarsområde, til en anderledes relation i sit eget ægteskab. Kirkens model redefinerede ægteskabet som et forhold mellem to ligestillede parter. Ved fokuseringen på parret, mand og kvinde, skete der en synliggørelse af individet. Denne forestilling påvirkede særligt lovgivernes syn på kvinden, som nu til en vis grad blev betragtet som et retssubjekt. Det er således min hypotese, at denne generelle model har påvirket de specifikke konstruktioner af forskellige typer af seksuelle forbrydelser i landskabslovene.

Forældrene eller slægten var dog fortsat centrale aktører. Deres fremtrædende samfundsmæssige plads blev bl.a. styrket gennem kirkens samtykketrium, som nok satte parret i centrum, men ved kravet om det dobbelte samtykke fremhævedes forældrenes vigtige rolle.

Kilder:

Acta Pontificum Danica. Pavelige Aktstykker vedrørende Danmark, 1316-1536. II: 1378-1431. Udgivet af Alfr. Krarup og Johs. Lindbæk, København 1907.

Anders Sunesen Hexaëmeron. Oversat af H.D. Schepelern, København 1892.

Corpus constitutionum Daniæ. Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve. Danmarks Lovgivning vedkommende 1558-1660. Udgivet af Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie, ved V.A. Secher, bd. 3: 1596-1621, København 1891-1894.

Danmarks gamle Købstadslovgivning, Sønderjylland. Udgivet af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, ved Erik Kroman, Rosenkilde og Bagger, bd. I, København 1951.

Danmarks Gamle Købstadslovgivning, Sjælland, Lolland, Falster, Møn, Fyn og Langeland . Udgivet af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, ved Erik Kroman, Rosenkilde og Bagger, bd. III, København 1955.

Danmarks Gamle Landskabslove, Skånske Lov. Udgivet af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, ved Johs. Brøndum-Nielsen og Svend Aakjær, bd. I, 1, København 1933.

Danmarks Gamle Landskabslove, Skånske Lov. Anders Sunesens Parafrese. Skånske Kirkelov m.m. Udgivet af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, ved Johs. Brøndum-Nielsen og Svend Aakjær under medvirken af Jørgen Olrik og Hans Ræder, bd. I, 2, København 1933.

Danmarks Gamle Landskabslove, Jyske Lov. Udgivet af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, ved Peter Skautrup, bd. II, København, 1933.

Danmarks Gamle Landskabslove, Eriks Sjællandske Lov. Udgivet af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, ved Peter Skautrup, bd. V, København 1936.

Danmarks Gamle Landskabslove, Knud Mikkelsens Glosser og Thords Artikler. Udgivet af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, ved Erik Buus og Peter Jørgensen, tillæg til bd. IV, København 1961.

Danmarks Gamle Landskabslove. Valdemars Sjællandske Lov. Arvebog og Orbodemål. Udgivet af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, ved Erik Kroman, bd. VII, København 1942.

Danmarks Gamle Landskabslove. Valdemars Sjællandske Lov. Ældre og Yngre Redaktion samt Sjællandske Kirkelov. Udgivet af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, ved Erik Kroman, bd. VIII, København 1941.

Danmarks Gamle Love paa Nutidsdansk. Ved Erik Kroman og Stig Iuul, bd. I-III, København 1945.

Danmarks Rigslovgivning indtil 1400. Udgivet af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab ved Erik Kroman, Munksgaard 1971.

Diplomatarium Danicum. Udgivet af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, 1938-

Kong Christian den Femtis Danske Lov. Ved Justitsministeriets Omsorg, under det juridiske Fakultets Tilsyn. Udgivet og med kildeanvisninger forsynet af V. A. Secher, København 1891.

Udvalg af gamle danske Domme afsagt paa Kongens Retterting og paa Landsting (GDD), J.L.A. Kolderup-Rosenvinge, København 1842-48, bd. II.

Litteratur:

Agnes S. Arnórsdóttir og Thyra Nors (1999), »Ægteskabet i Norden og det europæiske perspektiv – overvejelser om især danske og islandske normer for ægteskab i det 12.-14. århundrede«, i: Kari Melby (red.), *Ægteskab i Norden fra Saxo til i dag*, 557-582, København.

Andersen, Per (2006), *Lærd ret og verdslig lovgivning. Retlig kommunikation og udvikling i middelalderens Danmark*, København.

Bennett, Judith (1997), »Confronting Continuity«, *Journal of Women's History*, 9, 73-94.

Brundage, James A. (1975), »Concubinage and Marriage in Medieval Canon Law«, *Journal of Medieval History*, 1, 1-17.

Brundage, James A. (1987), *Law, Sex, and Christian Society in Medieval Europe*, Chicago.

Brundage, James A. (1993), »Carnal Delight: Canonistic Theories of Sexuality«, i: James A. Brundage, *Sex, Law and Marriage in the Middle Ages*, s. 361-385, Aldershot.

Crenshaw, Kimberle (1991), »Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color«, *Stanford Law Review*, 43, 1241-1299.

Dahlerup, Troels (1967), »Den gejstlige jurisdiktion i dansk middelalder«, *Fortid og Nutid*, 23, 297-309.

Dean, Trevor (2007), *Crime and Justice in Late Medieval Italy*, Cambridge.

Duby, Georges (1978), *Medieval Marriage. Two Models from Twelfth-Century France*, Baltimore.

Dübeck, Inger (2003), *Kvinder, familie og formue. Studier i dansk og europæisk retshistorie*, København.

Dübeck, Inger (1978), *Købekoner og konkurrence. Studier over myndigheds- og erhvervsrettens udvikling med stadig henblik på kvinders historiske retsstilling*, København.

Ekholst, Christine (2009), *För varje brottsling ett straff. Föreställningar om kön i de svenska medeltidslagarna*, Stockholm.

Fenger, Ole (1987), »Reformationen og dansk ret«, i: *Reformationsperspektiver. Acta Jutlandica LXII:3, Teologisk Serie 14*, 80-100, Århus.

Fenger, Ole (1985) »Tremarksmanden« i: Aage Andersen, Per Ingesman og Erik Ulsig (red.), *Festskrift til Troels Dahlerup på 60-årsdagen den 3. december 1985*, Århus.

- Fenger, Ole (1977), *Romerret i Norden*, København.
- Garton, Stephen (2004), *Histories of Sexuality. Antiquity to Sexual Revolution*, London.
- Gelting, Michael (2005), »Pope Alexander III and Danish Laws of Inheritance«, i: Ditlev Tamm og Helle Vogt (red.), *How Nordic are the Nordic Medieval Laws? Medieval Legal History I*, 86-115, København.
- Gelting, Michael H. (2003), »Skånske Lov og Jyske Lov: Danmarks første kommissionsbetænkning og Danmarks første retsplejelov«, i: Finn Taksøe-Jensen m.fl. (red.), *Jura og Historie. Festskrift til Inger Dübeck som forsker*, 43-80, København.
- Gelting, Michael H. (1999), »Marriage, Peace and the Canonical Incest Prohibitions: Making Sense of an Absurdity«, i: Mia Korpiola (ed.), *Nordic Perspectives on Medieval Canon Law*, 93-124, Helsinki.
- Goody, Jack (1983), *The Development of the Family and Marriage in Europe*, Cambridge.
- Hagemann, Gro (1986), »Kvinnehistorie – faglig blindspor eller fruktbar disciplin? *Historisk Tidsskrift (norsk)*, 3, 343-360.
- Helmholz, R.H. (1974), *Marriage Litigation in Medieval England*, Cambridge.
- Helmholz, R.H. (2007), *The Oxford History of the Laws of England. The Canon Law and Ecclesiastical Jurisdiction from 597 to the 1640s*, Oxford.
- Hoff, Annette (1998), *Lov og landskab. Landskabslovenes bidrag til forståelsen af landbrugs- og landskabsudviklingen, ca. 900-1250*, Århus.
- Ingesman, Per (2007), »Kirkelig disciplin og social kontrol«, i: Agnes Arnórsdóttir, Per Ingesman og Bjørn Poulsen (red.), *Konge, kirke og samfund. De to øvrighedsmagter i dansk senmiddelalder*, 329-380, Århus.
- Iuul, Stig (1970), *Forelæsninger over Hovedlinier i Europæisk Rets Udvikling. Fra Romerretten til Nutiden*, København.
- Iuul, Stig (1960), »Förbrytelse«, *Kulturhistorisk leksikon för nordisk middelalder. Fra vikingetid til reformationstid*, Allan Karker m.fl. (red.), bd. V, 105-106.
- Iuul, Stig (1940), *Fællig og Hovedlod. Studier over Formueforholdet mellem Ægtefæller i Tiden før Christian V's Danske Lov*, København.
- Jacobsen, Grethe (1995), *Kvinder, køn og købstadslovgivning. Lovfaste mænd og ærlige kvinder*, København.

- Jacobsen, Grethe (1982), »Sexual Irregularities in Medieval Scandinavia«, i: James A. Brundage & Vern Bullough (red.), *Sexual Practices and the Medieval Church*, 72-88, Buffalo, NY.
- Jansson, Karin Hassan (2002), *Kvinnofrid. Synen på våldtäkt och konstruktionen av kön i Sverige 1600-1800*. Uppsala.
- Jørgensen, Jens Ulf (1972), »Straff«, *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder. Fra vikingetid til reformationstid*, Allan Karker m.fl. (red.), bd. XVII, 260-266.
- Jørgensen, Jens Ulf (1968), »Oäkta barn«, *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder. Fra vikingetid til reformationstid*, Allan Karker m.fl. (red.), bd. XIII, 69-71.
- Jørgensen, Poul Johs. (1928), »Hærværksforbrydelsen i Landskabslove«, i: *Festskrift til Kristian Erslev. Den 28. december 1927*, 31-60, København.
- Koefoed, Nina J. (2008), *Besovede kvindfolk og ukærlige barnefædre. Køn, ret og sædelighed i 1700-tallets Danmark*, København.
- Koefoed, Nina J. (under udgivelse), »From Sinner to Parent. Regulation of Non-Marital Sex in Denmark during the 18th Century«.
- Korpiola, Mia (2005a), »On Ecclesiastical Jurisdiction and the Reception of Canon Law in the Swedish Provincial Laws«, i: Ditlev Tamm og Helle Vogt (red.), *How Nordic are the Nordic Medieval Laws? Medieval Legal History I*, 202-231, København.
- Korpiola, Mia (2005b), »Rethinking Incest and Heinous Sexual Crime: Changing Boundaries of Secular and Ecclesiastical Jurisdiction in Late Medieval Sweden«, i: Anthony Musson (red.), *Boundaries of the Law. Geography, Gender and Jurisdiction in Medieval and Early Modern Europe*, Aldershot, UK.
- Korpiola, Mia (2004), *Between Betrothal and Bedding: The Making of Marriage in Sweden, ca. 1200- 1610*, Saarijärvi.
- Kuehn, Thomas (2002), *Illegitimacy in Renaissance Florence*, Ann Arbor, MI.
- Landau, Peter (2005), »The Importance of Classical Canon Law in Scandinavia in the 12th and 13th Centuries«, i: Ditlev Tamm og Helle Vogt (red.), *How Nordic are the Nordic Medieval Laws? Medieval Legal History I*, 24-39, København.
- Magnúsdóttir, Auður (2001), *Frillor och fruar. Politik och samlevnad på Island 1120-1400*, Göteborg.

- Makowski, E.M. (1977), »The Conjugal Debt and Medieval Canon Law«, *Journal of Medieval History*, s. 99-114.
- Matzen, Henning (1893), *Om Bevisreglerne i den ældste danske Proces*, København.
- Matzen, Henning (1897), *Forelæsninger over den danske Retshistorie. Indledning. Retskilder*, København.
- Meyer, Poul (1957), »Böter«, *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder. Fra vikingetid til reformationstid*, Allan Karker m.fl. (red.), bd. II, 526-533.
- Meyer, Poul (1959), »Fredløshed«, *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder. Fra vikingetid til reformationstid*, Allan Karker m.fl. (red.), bd. IV, 592-596.
- Murray, Jacqueline (2005), »Historicizing sex, sexualizing history«, i: Nancy Partner (red.), *Writing Medieval History*, 133-152, Oxford.
- Naz, R. (1975) »Legitimation«, *Dictionnaire de droit canonique*, bd. 6, Paris.
- Névus, Clara (1974), *Trälarna i landskapslagarnas samhälle. Danmark og Sverige*, Uppsala.
- Nors, Thyra (2000), »Slægtsstrategier hos den danske kongeslægt i det 12. århundrede: Svar til Helge Paludan.«, *Historie*, 28-47.
- Nors, Thyra (1996), »Illegitimate Children and Their High-Born Mothers. Changes in the Perception of Legitimacy in Medieval Denmark«, *Scandinavian Journal of History*, 21, 17-37.
- Nors, Thyra (1986), *Hwæ man sculæ quænæs. En undersøgelse af konflikten mellem de verdslige og gejstlige normer for pardannelse i dansk højmiddelalder, ca. 1200-1241*, upubliceret speciale, Aarhus Universitet.
- Paludan, Helge (1995), *Familia og familie. To europæiske kulturelementers møde i højmiddelalderens Danmark*, Århus.
- Phillips, Kim M. (2000), »Written on the Body: Reading Rape from the Twelfth to Fifteenth Centuries«, i: Noël James Menuge (red.), *Medieval Women and the Law*, 123-144, Woodbridge, UK.
- Reuter, A. (1942), *Augustine, Doctrina de bonis matromonii quam colligit et exposuit Amandus Reuter*, Rom.
- Sikes, J.K. (1932), *Peter Abailard*, Cambridge.
- Sjöholm, Elsa (1988), *Sveriges medeltidslagar. Europeisk rättstradition i politisk omvandling*, Stockholm.

Stjernberg, Nils (1929), *Några blad ur horsbrottets historia i svensk rätt*, Helsingfors.

Telste, Karin (1993), »Krænket mø eller skamløst kvinnfolk? Kriminalisering af kvinder på 1600- og 1700-tallet«, *Dugnad. Tidsskrift for etnologi*, 47-57.

Vogt, Helle (2005), *Slægtens funktion i nordisk højmiddelalderret. Kanonisk retsideologi og fredsskabende lovgivning*, Ph.d.-afhandling. Det Juridiske Fakultet, Københavns Universitet.

SUMMARY

*Sexual Crimes and Guilt.**The Influence of Canon Law on the Construction
of the Feminine and the Masculine in Danish Medieval Provincial Laws.*

The article analyses the way sexual crimes were shaped and structurally defined in Danish medieval provincial laws. Whenever lawmakers defined the sort of acts that constituted sexual crime, they implicitly engaged in the parallel process of establishing boundaries within which sexuality could be acted out legitimately and, by the same token, form part of normal social behaviour. Thus, criminal or deviant sexual acts came to define the prevalent concept of normality.

Danish provincial laws reflect a society in transition. Legislation concerning sexuality developed under the influence of ecclesiastical jurisprudence, canon law. Within a religious context, marriage was – due to its sacramental nature – the one and only institution to facilitate forgiveness for sexual acts, these being inherently sinful. Provincial laws matched the religious normative framework by defining monogamous marriage as a safe haven for sexual activity. Furthermore, they considered lawful marriage an instrument that might provide forgiveness for premarital sexual relations and even legalize and normalize such relations *post facto*.

Consequently, extramarital sex was considered deviant behaviour, punishable by law. Three categories of sexual crime are investigated here: adultery, premarital relations, and rape. The latter differs from the two former types by its basic character of sexual violation, committed without obtaining consent, but, on the contrary, victimizing the woman.

The article demonstrates the discursive articulation of the masculine and the feminine in the provincial laws, occurring as a consequence of how lawmakers construed the phenomenon of sexual crime. Focus is on responsibility for breach of the law; on the question of jurisdiction – secular or ecclesiastical – in different case types; and on the ways secular laws were influenced by canon law with regard to responsibility, guilt, punishment and, in general, the vindication of right.

A governing theme is how the Christianization of marriage framed legal rearticulation or redefinition of deviant as well as acceptable sexual behaviour. The two aspects in combination show the prevalent conception of normality. The legal development contributed to the broader construct of the masculine and the feminine and their mutual relationship. The canonical model of marriage – sacramental, indissoluble and premised on mutual consent by partners – put man and woman on a more equal footing than before. This became an important factor in the specific formation of legal norms and rules. To a certain extent, even broader notions of gender relationships were renewed.